

О.В. ГОРОДЕЦЬКИЙ

УДК 94 (477.7) «1921/1929»

РАДЯНІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КП(Б)У ЩОДО ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1925 – 1929 РР.)

Наукова стаття присвячена дослідженню процесу проведення національної політики більшовиків стосовно етнічних поляків у Південній Україні у другій половині 1920-х рр. Розглянуто шляхи, форми та методи реалізації цієї політики; проаналізовано функціонування системи спеціальних державних органів у справах польської національної меншини.

Ключові слова: Південь України, польська національна меншина, національна політика, польська секція, агітаційно-пропагандистська робота.

Научная статья посвящена исследованию процесса проведения национальной политики большевиков в отношении этнических поляков Южной Украины во второй половине 1920-х гг. В статье рассмотрены пути, формы и методы реализации этой политики; проанализировано функционирование системы специальных государственных органов по делам польского национального меньшинства.

Ключевые слова: Юг Украины, польское национальное меньшинство, национальная политика, польская секция, агитационно-пропагандистская работа.

The scientific article is devoted to the analysis of the Bolsheviks' national policy implementation process as to the ethnic Poles in southern Ukraine in the second half of the 1920s. Ways, forms and methods of this policy realization are considered; functioning of the special State bodies on the Polish national minority affairs are analyzed.

Key words: South of Ukraine, Polish national minority, national policy, Polish section, agitation and propaganda work.

В умовах подальшого утвердження незалежної Української держави залишається актуальним питання національних меншин, які мешкають на її території. Важливим є визначення їхнього правового статусу, місця в розбудові державності та суспільно-політичних процесах країни. Від вирішення цих питань залежить, з одного боку, чи стануть представники етнічних груп свідомими й активними громадянами України, чи будуть сприймати її як свою батьківщину і чи оптимально поєднують свої інтереси з інтересами державного будівництва; з іншого – стабільність політичного життя

країни великою мірою зумовлена і діяльністю органів влади стосовно національних меншин. Становище в цілому різних етносів, задоволення їхніх повсякденних інтересів та потреб, ставлення, нарешті, в суспільстві до представників кожного народу, у тому числі і до поляків, – усе це свідчить про рівень міжнаціональних відносин у нашій державі і взагалі про демократичний розвиток України.

За даними Всеукраїнського перепису населення, проведеного в 2001 р., у країні проживало 144,1 тис. поляків і в порівнянні з 1989 р. їхня чисельність зменшилася більше ніж на 34 %, а питома вага в

багатонаціональному складі населення України становила 0,30 % [1, с. 1; 26, с. 379]. Таке погіршення демографічної ситуації серед польської меншини в період незалежності України пов'язано зі зміною національної самосвідомості, що відбувається під об'єктивним впливом українського оточення. Це підтверджують статистичні дані останнього перепису населення України щодо етнічних поляків: із них 13,0 % (або 18,7 тис.) рідною вважають мову своєї національності; 71,0 % (102,3 тис.) – українську; 15,6 % (22,5 тис.) – російську; 600 осіб – інші мови [26, с. 380].

В сучасній Україні вивчення як позитивного, так і негативного досвіду національних відносин в УСРР, пізнання глибинних змін, що проходили у ті часи в середовищі національних меншин, вимагає глибокого і об'єктивного підходу до формування засад впровадження в життя державної політики по відношенню до польського населення, допоможе уникнути помилок в цій діяльності, удосконалив державну політику з національного питання, виходячи з пріоритетів побудови демократичного суспільства в країні.

В період реалізації політики коренізації в СРСР, яка проводилася з початку 1920-х рр. і до середини 1930-х рр., незважаючи на природний інтерес до цих подій радянських істориків, взагалі не було зроблено у цей час наукових праць присвячених саме етнічним полякам, що мешкали на українському Півдні.

Історіографію 1920 – 1930-х рр., не можливо уявити собі без різноманітних публікацій союзних та республіканських видань того часу, у яких деякі автори – М. Огурцов, І. Цекіновський та інші висвітлювали питання, які торкалися різних сторін життя національних меншин. До того ж в цих наукових роботах були окремі сюжети присвячені польському населенню, що жили в усіх радянських республіках, зокрема і УСРР [23, с. 18 – 24; 28, с. 53 – 68].

В період з середини 1950-х рр. до початку 1990-х рр. поступово відбулося збільшення

наукових праць з національного питання. Публікації І. Грошева, М. Куличенка, Л. Болтенкової тощо, а також дисертаційні дослідження – Б. Чирка і В. Вовка були першими спробами аналізу національної політики більшовиків стосовно національних меншин у Радянському Союзі взагалі, і в Україні зокрема [5, с. 420; 22, с. 564; 2, с. 222; 29, с. 22; 3, с. 20]. Однак і серед цих наукових праць не було окремих робіт, присвячених виключно польській національній меншині, яка мешкала на Півдні УСРР у 1920-ті рр.

З моменту проголошення незалежності України розпочався останній період розвитку української історичної науки (1990-ті – поч. 2000-х рр.), що триває і сьогодні. В цей період з'явилися наукові праці, які були присвячені різноманітним сторонам життя етнічних поляків УСРР. Це наукові роботи Н. Рубльової, Г. Стронського, М. Шитюка, а також дисертаційні праці О. Калакури та І. Балуби [24, с. 228 – 243; 27, с. 17 – 20; 30, с. 17 – 23; 20, с. 19; 1, с. 24].

Метою даної статті є дослідження процесу проведення й реалізації національної політики більшовиків щодо етнічних поляків співробітниками місцевих органів влади у південних регіонах УСРР у другій половині 1920-х рр.

Відповідно до обраної мети визначено основне завдання дослідження: розкрити зміст, характер, основні напрямки і мету проведення національної політики правлячої партії стосовно польського населення працівниками державно-партійних органів влади на українському Півдні.

Загальносоюзний курс на коренізацію державних і партійних органів влади у національних республіках та процес національно-культурного відродження стимулювали розвиток політики українізації, що привело до широкого використання української мови в органах управління всіх рівнів. Зокрема, від серпня 1923 р. для працівників державно-партійних органів влади почали організовувати курси для вивчення мови титульної нації. Тих, хто в

шестимісячний термін не зміг оволодіти українською, звільняли з роботи. У 1925 р. було введено обов'язкове вживання української мови в державному діловодстві, а в 1927 р. керівник ЦК КП(б)У Л. Каганович оголосив, що партійну документацію вестимуть тільки українською мовою. Якщо в 1922 р. українською вели лише 20 % усієї документації, то в 1927 р. цей показник досяг 70 % [4, с. 169 – 170].

В 1926 р. згідно з переписом в Україні поряд із 23,2 млн. корінної нації проживало 2,7 млн. росіян, 1,6 млн. євреїв, 476,4 тис. поляків, 393,9 тис. німців, а також представники інших національностей. Як бачимо, серед національних меншин за кількістю поляки були третіми. Цікаво й те, що в Україні в 1929 р. мешкало 48 % польського населення СРСР. В основному воно проживало в західних регіонах республіки і лише незначна частина – у східних та південних округах [21, с. XVI – XVII; 19, с. 121].

Із середини і до кінця 1920-х рр. починається період розквіту, найвищої стадії проведення в СРСР коренізації – національної політики більшовицької партії. І Радянська Україна була одним із лідерів серед союзних республік щодо реалізації цієї політики.

У Центральному Комітеті Національних меншин України (ЦК НМ) існувала певна структура адміністративного апарату, зокрема, керівний центр складався з голови і п'яти членів, відповідальних за окремі національні напрямки – єврейський, польський, німецький, болгарський і грецький. В округах працювали штатні співробітники, які відали роботою серед місцевих етнічних меншин: у національних бюро 18-ти округів – від 2 до 4-х співробітників, а в 13-ти округах – по одному (усього 57 штатних працівників у 31-му окрузі УСРР). Із них 29 опікувалися євреями, 11 – німцями, 8 – поляками, 9 – іншими національностями. У 1925 р. із 57 штатних посад в округах 16 залишалися вакантними [15, арк. 14].

У бюро НМ при Дніпропетровському окружному партійному комітеті в 1925 – 1929 рр. було 5 співробітників: завідувач бюро, а також чотири завідувачі національних секцій – болгарської, німецької, єврейської та польської [15, арк. 67].

У середині 1920-х, як і в перші роки після громадянської війни, керівництво ЦК НМ і завідувачі національних секцій були незадоволені темпами проведення радянської серед різних народів, які населяли Україну, зокрема і поляків, а тому вони вимагали від підлеглих активізувати агітаційно-пропагандистську й культурно-просвітницьку роботу в регіонах. Ця думка пролунала, зокрема, на засіданні у ЦК НМ України, що відбувалося 13 травня 1925 р. На ньому були присутні і працівники польських секцій з Одеського, Катеринославського (Дніпропетровського), Херсонського, Запорізького та інших південноукраїнських округів. Учасники засідання підтримали і затвердили звернення делегатів IX Всеукраїнського з'їзду Рад до польського населення України з роз'ясненням національної політики радянської влади, а співробітники польських секцій закликали польську національну меншину УСРР взяти більш активну участь у радянському будівництві. На цьому ж форумі було прийнято рішення про створення польської ради в селі Киселівка Одеської губернії [13, арк. 92 – 93].

На засіданні у ЦК НМ України, яке проходило 22 квітня 1925 р., ухвалили провести в черговий раз статистичний перепис етнічних поляків в усіх українських регіонах. Було розроблено нову форму анкети дослідження з більшою кількістю питань, що мало на меті не тільки визначити чисельність польського населення України, а й зібрати якомога ширшу інформацію про різні сторони життя поляків [13, арк. 92 – 93, 113].

Керівництво Центрального Комітету Польського Бюро (ЦК ПБ) при ЦК КП(б)У в середині 1920-х рр. закликала співробітників польських секцій

регулярніше проводити загальні збори та конференції поляків-комуністів і безпартійних. Незабаром щомісяця стали скликати загальні збори окремо для комуністів, безпартійних, молоді та жінок.

Польська секція Одеського губернського партійного комітету під керівництвом нового завідувача Калиновського за два місяці (квітень і травень) 1925 р. в рамках здійснення політичної та просвітницької роботи провела п'ять засідань польського бюро, вісім зборів на промислових підприємствах, одну безпартійну конференцію та загальноміське зібрання польського населення Одеси. На ньому було прийнято рішення про надання імені поляка-комуніста Мархлевського одній із Одеських польських шкіл. Упродовж цих же місяців працівники польської секції в Одеській губернії організували активи з робітників-поляків на двох підприємствах – у ремонтних майстернях Одеси і на Миколаївському суднобудівному заводі [16, арк. 15].

20 жовтня 1925 р. в Одесі пройшла конференція польських жінок, на яких делегатки підтримали політичну кампанію більшовицької партії, спрямовану на поступову радянізацію своїх співвітчизниць. Однак варто відмітити, що організатори – співробітники місцевої польської секції – перестрахувались: із 125 присутніх польок вирішальний голос мали лише 75, а 50 – тільки рекомендаційний. Це свідчило про те, що представники нової влади не довіряли навіть активісткам польської національності [16, арк. 19].

У той же час чимало працівників польських організацій (75 %) обіймали відповідальні посади в державних і партійних установах більшовицької влади. Керівник польської секції в Україні часто виконував обов'язки завідувача цієї організації, секретаря польського бюро, а також входив до складу колеги національних меншин округу. На 1 травня 1925 р. три поляки – члени комуністичної партії – були

на керівних посадах у польських секціях Одеської губернії [16, арк. 25].

Співробітники польської секції в кожному південноукраїнському регіоні мали свої підшефні установи, де вони проводили збори, мітинги, читали лекції та вели агітаційно-пропагандистську й культурно-просвітницьку роботу серед етнічних поляків. В Одеській губернії польські організації налічували у своєму складі 21 службовця, із них 12 працювали в Одеській секції, керівництво якої розподілило шефські обов'язки серед своїх працівників таким чином: завідувач польської секції проводив політичну й освітню роботу серед відвідувачів польського робітничого клубу; інші співробітники: на скляному заводі, на джутовому заводі, у ремонтних майстернях. До того ж працівники польської секції займалися окремими категоріями польського населення: організація комсомольського активу та польського жіночого активу [16, арк. 8].

Керівництво польської секції Миколаївського округу в 1926 р. виділило на скляний і суднобудівний заводи Миколаєва двох уповноважених, які допомогли скликати поляків на загальноміськї збори, а також вели агітаційну кампанію з метою вербування передплатників польських газет – «Серп», «Молот», «Голос молодежи» та ін. Пізніше завідувач Миколаївської польської секції призначив уповноважених в окремі цехи вище названих заводів для роботи серед представників польської національності. До того ж двох співробітників польської секції відправили уповноваженими у Вознесенський і Привольнянський райони з компактним проживанням великої кількості етнічних поляків, де вони за декілька тижнів зуміли створити радянський польський актив для проведення агітаційно-пропагандистської та політико-виховної роботи серед місцевих польських хліборобів [17, арк. 2].

Керівництво політбюро ЦК КП(б)У вважало необхідним враховувати певну специфіку під час роботи з польською

національною меншиною та особливо з польськими селянами, більш консервативно налаштованими до радянської влади. Тому місцеві управлінці повинні були наочно проводити політику повної рівноправності всіх етносів і віросповідань, домагаючись таким чином радянзації польського селянства. Одним із варіантів такої роботи було скликання спеціальних конференцій польських селян одночасно із загальними селянськими конференціями. На них в основному розглядалися культурно-просвітницькі та земельні питання. У тих регіонах УСРР, де важко було провести окремі польські конференції, а така ситуація, як правило, була в південноукраїнських округах, на загальних селянських зібраннях виділяли польські секції. На них більш докладно обговорювали порушені питання. При цьому на загальних селянських конференціях у доповідях і резолюціях неодмінно враховували потреби польського населення, щоб не створювалося враження про ігнорування його інтересами [6, арк. 32; 7, арк. 144].

Проведені вибори в 1925 – 1927 рр. до польських сільських рад у всіх південноукраїнських регіонах обнадіяли комуністичне керівництво Радянської України. Причина полягала в тому, що стали помітні результати активної, відносно послідовної агітаційно-пропагандистської й культурно-просвітницької роботи співробітників державно-партійних установ Півдня України, включаючи і місцевих польських секцій, – висока явка громадян на дільницях під час виборів; пониження авторитету римсько-католицького духівництва, що проявилось у відмежуванні католиків від діяльності ксьондзів, які пропагували за посилення впливу Польщі на українських поляків; взаємна довіра між поляками та українцями, що виражалось у зменшенні адміністративних відокремлень у польсько-українських населених пунктах.

Зміна ставлення мешканців південноукраїнських округів до виборів у польські сільські ради (від байдужості на

початку 1920-х і до активної в них участі із середини цих же років) пов'язано з тим, що державно-партійні установи цього регіону додатково стимулювали політичну діяльність польського населення, усе частіше висуваючи в депутати польських сільських рад місцевих активістів, комсомольців і комуністів польської національності, а працівники виборчих комісій і польських уповноважених поширювали в усіх польських селах передвиборчу літературу (гасла, плакати і газети) польською мовою.

Яскравим прикладом політичної активності поляків був Очаківський район, у якому на хуторі Жовтень польські селяни прийшли на вибори в повному складі, співаючи «Інтернаціонал» польською та російською мовами [8, арк. 65; 17, арк. 9–10].

У Мелітопольському окрузі участь селян у виборах перевершила всі очікування працівників місцевих державних і партійних органів влади. Тут у польські та змішані за національним складом сільські ради обрали депутатами 24 поляків – це третій результат після німців і болгар за кількістю своїх представників у сільських радах серед національних меншин Мелітопольського округу, що було досить вагомо для порівняно нечисленної місцевої польської громади [11, арк. 8].

На думку завідувачів агітаційно-пропагандистських відділів виконкомів та парткомів, а також керівників місцевих польських секцій, передвиборна кампанія у південноукраїнських округах пройшла успішно. Партійних працівників задовольняв високий відсоток явки поляків на дільниці, який сприймали як зміцнення політичних позицій комуністичної партії в польських селах.

Звичайно, висування кандидатур і передвиборча агітація рідною мовою для польських селян у південних регіонах республіки було важливим, але не головним у підвищенні їхньої довіри до нової влади. Справа в тому, що розпочата більшовицькою партією нова економічна політика стала приносити відчутні позитивні результати в

народному господарстві УСРР: було подолано голод, з'явилася стабільна фінансова система, діяла поміркована ринкова економіка. Усі ці успіхи правлячої партії успішно використовували співробітники державних органів влади, включаючи і польські секції, під час проведення агітаційно-пропагандистської та культурно-просвітницької роботи серед представників польської національної меншини.

Лояльне ставлення радянських структур до поляків у південноукраїнських округах можна простежити за численними матеріалами тогочасних польських секцій. Приміром, бюро у справах національних меншин Херсонського, Дніпропетровського, Миколаївського, Одеського, Первомайського, Запорізького та Мелітопольського окрвиконкомів у резолюціях 1927–1929 рр. відзначали низку позитивних результатів своєї роботи – проведення національно-адміністративного районування в межах округ, організацію мережі політично-просвітницьких і культурних закладів для представників польської національності тощо. Водночас зазначалося, що органи державної влади ще далеко не повністю задовольняють культурні запити польського етносу, мало уваги приділяють розвитку польської мови та ін. Наголошувалося, що рекомендації окрвиконкомів Півдня України стосовно більш широкого використання робітниками польської національності рідної мови на виробництві підтримала лише незначна кількість поляків, у зв'язку з їхньою русифікацією в південноукраїнських містах [9, арк. 18–19].

Питання про політичну агітацію та культурний розвиток місцевої польської національної меншини розглядалися у 1927–1929 рр. південноукраїнськими окрвиконкомами і на засіданнях комуністичних фракцій, учасники яких звертали увагу на зростання політичної активності польського населення регіонів під час виборів до міських і сільських Рад [10,

арк. 28; 12, арк. 21; 14, арк. 9; 18, арк. 14–15, 32].

Для досягнення кращих результатів роботи серед поляків комуністична фракція Дніпропетровського окрвиконкому у серпні 1927 р. висловила за негайне виконання постанови президії цього державного органу щодо організаційного й матеріального зміцнення польської бібліотеки Дніпропетровська, яка знаходилась у жалюгідному стані, і надання їй спеціального приміщення при Центральній міській бібліотеці [9, арк. 14–15].

ОБ НМ при виконкомі цього ж округу в жовтні 1927 р. зробило зауваження Синельниківському райвиконкому про незадовільне обслуговування польського населення у містах його компактного проживання. Недоліки були виявлені, зокрема, у використанні польської мови на вивісках і печатках та під час проведення виборів до місцевих рад. Слабкою залишалась і популяризація заходів, спрямованих на забезпечення прав етнічних поляків. Ігнорування або нерозуміння Синельниківським райвиконкомом прав польської національної меншини продовжувалось усі роки існування політики коренізації [9, арк. 1].

На рубежі 1920–1930-х рр. за чисельністю сільських рад, створених представниками національних меншин в Україні, польські були на третьому місці (148) після російських (404) та німецьких (251) [25, с. 123].

На основі статистичних переписів, проведених в Україні в 1920-і рр., автор дійшов висновку, що головною специфічною рисою мешканців польської національності із південноукраїнських округів, яка відрізняла їх від співвітчизників з інших українських регіонів, насамперед від Правобережжя, було те, що більшість місцевих етнічних поляків проживала у містах і представляла переважно робітничий клас.

Політичний успіх державно-партійних органів Південної України у другій половині

1920-х рр. був незначним. Незважаючи на певні успіхи в радянізації польської громади, співробітникам місцевих управлінських органів півдня республіки так і не вдалося змінити етнічну самосвідомість більшості поляків та зробити їх прихильниками комуністичної влади. Значна частина польського населення продовжувала дотримуватися стародавніх національних звичаїв і шанувати класичну польську культуру, ходити до костьолів і позитивно ставитися до приватної власності.

На думку автора, оцінюючи стан вивчення проблеми дослідження процесу проведення й реалізації національної політики більшовиків щодо етнічних поляків співробітниками місцевих органів влади півдня республіки у другій половині 1920-х рр., слід відзначити, що багато питань пов'язаних з її реалізацією серед польської національної меншини в УСРР в цей період так і не знайшли свого висвітлення. Зокрема, досить мало вивчена проблема проведення агітаційно-пропагандистської та культурно-просвітницької роботи працівниками польських секцій серед робітників польської національності у промисловості на українському Півдні. До того ж потребує подальшого дослідження питання проведення національної політики правлячої партії серед військовослужбовців польської національності, що проходили строкову службу у південних регіонах України.

Бібліографічні посилання:

1. Балуба І. Соціально-політичний та культурно-просвітницький розвиток польської національної меншини України в 20–30-ті рр. ХХ ст.: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. – Київ, 1997. – 24 с.
2. Болтенкова Л. Интернационализм в действии / Л. Болтенкова – М., 1988. – 222 с.
3. Вовк В. Деятельность Коммунистической партии по вовлечению трудящихся национальных меньшинств Украины в социалистическое строительство (1921–1925 гг.). Автореф. дисс. канд. ист. наук: 07.00.01. // Одес. гос. ун-т. – Одесса, 1977. – 20 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації кінця ХІХ – ХХ століття / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

5. Грошев И. Исторический опыт КПСС по осуществлению ленинской национальной политики / И. Грошев – М., Мысль, 1967. – 420 с.
6. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 1017.
7. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 1929.
8. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 1930.
9. Там само. – Ф. Р. 305. – Оп. 1. – Спр. 15.
10. Державний архів Запорізької області. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 738.
11. Там само. – Ф. П. 241. – Оп. 3. – Спр. 20.
12. Там само. – Ф. П. 241. – Оп. 5. – Спр. 18.
13. Там само. – Ф. Р. 576. – Оп. 1. – Спр. 2.
14. Там само. – Ф. Р. 576. – Оп. 1. – Спр. 5.
15. Там само. – Ф. Р. 576. – Оп. 1. – Спр. 9.
16. Державний архів Одеської області. – Ф. П. 3. – Оп. 3. – Спр. 303.
17. Там само. – Ф. П. 7. – Оп. 1. – Спр. 941.
18. Там само. – Ф. П. 7. – Оп. 1. – Спр. 2146.
19. Єременко Т. Поляки в Україні / Т. Єременко, Б. Чирко, О. Калакура // Віче. – 1993. – № 2. – С. 119–130.
20. Калакура О. Українська полонія в 1917–1939 роках. Автореф. дис. на здоб. н. ст. канд. іст. наук: 07.00.01. / Київ. нац. ун-т. – Київ, 1995. – 19 с.
21. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 року: Національний і віковий склад, рідна мова та письменність населення. – Х.: Уряд. друк. ім. М. Фрунзе, 1928. – XXXII с.
22. Куличенко М. Национальные отношения в СССР и тенденции их развития / М. Куличенко – М., Мысль, 1972. – 564 с.
23. Огурцов М. Кооперування національних меншостей сільськогосподарською кооперацією / М. Огурцов // Коопероване село. – 1928. – № 1. – С. 18–24.
24. Рубльова Н. Невідома ділянка «антирелігійного фронту»: боротьба владних структур УСРР проти Римсько-католицької церкви, 1920-і роки / Н. Рубльова // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1–2 (6–7). – С. 228–243.
25. Скрипник М. Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва національних меншостей України) / М. Скрипник // Укр. іст. журн. – 1989. – № 8. – С. 118–124; № 11. – С. 99–108; № 12. – С. 129–135.
26. Статистичний щорічник України за 2002 рік [справочник]. – К.: Консультант, 2003. – 663 с.
27. Стронський Г. Приречена на мовчання: РКЦ на Україні в 20–30-ті рр. / Г. Стронський // Людина і світ. – 1994. – № 3-4. – С. 17–20.
28. Цекіновський І. До національного питання в роботі сільськогосподарської кредитної низівки на Україні / І. Цекіновський // Більшовик України. – 1928. – № 24. – С. 53–68.
29. Чирко Б. Борьба Коммунистической партии Украины за осуществления решений XII съезда РКП(б) по национальному вопросу (1923–1927 гг.). Автореф. дисс. канд. ист. наук: 07.00.01. // Киев. гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – К., 1983. – 22 с.
30. Шитюк М. Від коренізації до депортації: політика рад. властей щодо поляків в південних районах України у 1920–1930-х рр. / М. Шитюк // Історія в школі. – 2002. – № 5–6. – С. 17–23.

ЕГОРОВА О.В.

УДК: 930:378.141 (73)

ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ НА ВИЩУ ОСВІТУ США

В статті розглянуті особливості висвітлення в науковій літературі проблеми впливу Болонського процесу на вищу освіту США.

Ключові слова: Болонський процес, вища освіта США, тюнінг, результати навчання, додаток до диплома.

В статье рассмотрены особенности освещения в научной литературе проблемы влияния Болонского процесса на высшее образование США.

Ключевые слова: Болонский процесс, высшее образование США, тюнинг, результаты обучения, дополнение к диплому.

Peculiarities of scientific highlighting the issue of the Bologna Process impact on the USA higher education are considered in the article.

Key words: the Bologna process, the USA higher education, tuning, learning outcomes, diploma supplement.

Масштабні європейські освітні реформи, відомі як Болонський процес, продовжують привертати увагу громадськості та учених багатьох країн світу. Амбітність європейських ініціатив і привабливість їх засадничих принципів піднімають питання про співвідношення Болонської системи з іншим потужним освітнім чинником – вищою освітою США, які очолюють світові рейтинги за показниками найкращих університетів і кількості студентів-іноземців. Істотний інтерес зазначена колізія представляє і для України. Обізнаність науково-освітньої спільноти з характером взаємодії цих чинників у трансатлантичному законодавстві, механізмах зіставлення набутих знань та визнання освітніх ступенів є необхідною передумовою ефективності власної системи освіти.

Висвітлення даної теми охоплює період від підписання у 1999 р. Болонської декларації до теперішнього моменту. Огляд наукової літератури з проблеми дає

можливість говорити про два основних історіографічних етапи. Перший, представлений в основному працями північноамериканських та деяких європейських дослідників, – відбиває процес зміни ставлення освітньої спільноти США до Болонської системи від ігнорування до ґрунтовного наукового інтересу [22 с.21; 23, с.125, 25, с.18; 39]. Спочатку її сприймали як складну, розшаровану, академічно та організаційно негнучку. Однак успішність реформи викликала більш прискіпливу увагу до неї американців.

Наростання зацікавленості проявилось в спробах пошуку спільного та відмінного в засадах Болонської системи і вищої освіти США, для чого випробувалися різні аспекти. Канадський і американський дослідники К. Кінг (K. King) та С. Хант (S. Hunt), міркуючи про ціннісні підвалини освіти в Америці й Європі, дійшли згоди про їх близькість [25, с.12; 23, с.124]. Водночас були узагальнені й

принципові відмінності. Деякі з них є традиційно погодженими в історіографії, і їх висвітлення почалося раніше зазначених часових рамок. До них належить різниця в ступені участі держави в управлінні, децентралізований характер вищої освіти США. Іншою є її надзвичайна диверсифікація, що ускладнює оцінку і визнання академічних кваліфікацій навіть усередині країни. Колективна праця відомих українських вчених М. Полякова та В. Савчука «Классический университет: от идей античности к идеям Болонского процесса» містить перелік імен науковців, які наголошували ці риси [8, с.215, 230].

Розгляд ще однієї невідповідності пов'язаний з вивченням безпосередньо болонського досвіду і тому молодший за віком. Такою суттєвою відмінністю американські адміністратори-освітяни Дж. Вуд (J. Wood) і Т. Томпсон (T. Thompson) назвали трирічного бакалавра, якого Болонська система вважає достатньою умовою для зарахування на магістерські програми навчання [38, с.4; 31 с.4]. Професор Т. Томпсон у статті «Спостереження за США як стороною в Болонському процесі» відтворює процес створення структур для оцінювання іноземних освітніх дипломів в американській вищій освіті та можливість перекласти здобутки для визнання трирічного бакалавра. Автор показує, що через відсутність централізації в управлінні освітою навіть рекомендації Національної ради з оцінювання іноземних освітніх дипломів не будуть мати обов'язкової сили для вищих навчальних закладів, і різноманітність думок відносно нових ступенів завжди залишатиметься в країні проблемою [31 с.4].

Визначення відмінностей поклало початок «технічного» діалогу для знаходження важелів співставлення елементів. Ознайомлення з протиріччями показало, що згадані невідповідності мали аналоги й на теренах Європи. Перші дві з них можуть бути прирівняні до розмаїття систем освіти та відсутності єдиного підходу

їх зіставлення в країнах Європи, що передували реформам. Трирічний бакалавр виявився такою ж проблемою для європейських освітян, як і для їх заокеанських колег.

У спільній статті американського і ірландського професорів М. Дайренфурца (M. Durenfurth) та М. Мерфі (M. Murphy) «Розуміння європейського Болонського процесу в інженерії» показана позиція Європейського товариства з інженерної освіти (SEFI), яке висловило сумніви щодо доцільності прийняття інженерної освіти з трирічним бакалавром через те, що випускник цієї програми не зможе працевлаштуватися на професійній інженерній посаді [20 с.7]. Також наведені приклади Ірландії, де інженерне товариство країни не визнаватиме такого фахівця, та Німеччини, вчені якої занепокоєні необхідністю перебудови своїх систем інженерної освіти відповідно до нових вимог і скорочення терміну підготовки. Швейцарський професор А. Бюргер (A. Burger), розглядаючи на прикладі німецьких університетів європейські освітні трансформації, взагалі застерігає проти запровадження такого скороченого бакалавра, наголошуючи, що за нових умов магістр буде доступним лише заможним, а університети втрачатимуть свої традиції [19]. Спроби подолати перешкоди спричинили подальші дискусії в американському освітньому середовищі, і вчені, подібно до своїх заокеанських колег, дійшли висновку, що при порівнянні академічних ступенів треба зосереджуватися не на терміні освіти, але на результатах навчання [25, с.20; 38, с.2].

Вінцем наукового інтересу до змісту європейських освітніх реформ, характеру їх впливу на вищу освіту США та відтворення сутності явища узгодження¹ стала серія видань найбільш відомого дослідника проблеми, професора Інституту політики вищої освіти США Кліфорта Адельмана (C. Adelman) [15-17]. Праці розміщені на офіційному сайті проекту Tuning Educational Structures USA, у секції «бібліотека». У травні

2008 р. вийшов перший нарис «Болонський клуб: що США може вивчити з декади європейської реконструкції», в якому розглянуті основні аспекти реформи (система кваліфікацій, система передачі й накопичення кредитів, академічні ступені, додаток до диплому) та їх співвіднесення з американськими реаліями. Одразу ж, у липні, з'явилася праця «Вивчаючи відповідальність від Болоньї», де досліджено перебудову 46 європейських систем вищої освіти. Врешті, у квітні 2009 р. вийшла ґрунтовна публікація «Болонський процес очима американців». З точки зору історіографії, у ній є такі важливі речі, як визнання американцями ролі Європи як глобального вчителя в освіті західної півкулі, визначення найбільш істотних моментів, що можуть бути застосовані для американської освіти – «тьюнінгу» та «додатку до диплому», які нерозривно пов'язані з «системою кваліфікацій», – та наголошення найцікавішого у європейській двоциклічній системі – «переліку взаємодій між вищою освітою та економікою, які відкриваються болонськими циклами» [17 с.170,191, XIX].

Накопичення наукових напрацювань дало можливість приватній американській організації LUMINA, яка на національному рівні опікується питаннями розширення доступу молодих людей до вищої освіти, розпочати у 2008 р. проект Tuning USA, розроблений за зразком європейського узгоднювання освітніх структур від 2000 р. (Tuning Educational Structures in Europe). Професор Університету Індіани Маріан Вокер визначає Tuning USA як «організовану під керівництвом професорсько-викладацького складу відповідь на Болонський процес, що є процесом гармонізації програм та ступенів навчання через визначення результатів навчання студента за предметною галуззю» [36, с.4].

Для участі в проекті були обрані три фахові групи з Індіани, по дві – з Мінесоти і Юти, які склалися з членів професорсько-викладацького складу та студентів. Вони розробляли комплекси предметних знань та

накопичених вмінь для різних рівнів освіти з біології, хімії, педагогіки, історії, фізики та графічного дизайну. Навесні 2009 р. Техас зайнявся цілим комплексом інженерних дисциплін (цивільне будівництво, електротехніка, промислове будівництво, машинобудування), біомедичною і промисловою інженерією, хімією, біологією. У 2010 р. Кентуккі почав розробляти біологію, початкову освіту, менеджмент, сестринську справу та соціальну роботу. З 2011 р. Іллінойс, Індіана, Міссурі працюють над тьюнінгом маркетингу і психології [22]. Реалізація проектів надала дослідникам суттєвий матеріал, головну частину якого складають «пакети» розроблених результатів навчання з обраних дисциплін, що містяться на відповідних сайтах [30, 32-35].

Опрацювання документальної бази показало, що робота учених США не була сліпим копіюванням європейського тьюнінгу. Кожна робоча група спиралася на попередній досвід (індивідуальний чи колективний) розробки навчальних матеріалів, які накопичилися за тривалий період роботи людей у вищій школі. Наприклад, приєднання до проекту команди з Юти стало природним і логічним продовженням одинадцятирічної роботи дев'яти вузів штату над координацією курсів та вимог з тридцяти дисциплін у системі вищої освіти. Працюючи над категоріями визнання, оцінювання, прозорості та еквівалентності, представники професорсько-викладацького складу усвідомили, що тьюнінг стане інструментом досягнення еквівалентності дисциплін та можливості це продемонструвати від інституту до інституту [34, с.6].

Поширення методології тьюнінгу засвідчило визнання раціональності європейських реформ та знаменувало новий виток висвітлення їх впливу на вищу освіту США. Він є якісно відмінним історіографічним етапом, представленим дослідженнями різних аспектів тьюнінгу освітян: К. Олда (K. Old), С. Робертсон (S. Robertson), П. Брет (P. Brett), Т. Гордон (T.

Gordon), Дж. Метрея (J. Matray) [28-29; 18; 22; 26]. Значна роль серед зацікавлених проблематикою узгодження науковців належить задіяним у вищезгаданих проектах представникам університетів, професорам: М. Вокек (M. Wokeck), Н. Джонсу (N. Jones), Д. Макайнерні (D. McInerney) [36-37, 24, 27]. Вони впритул займаються розробкою результатів навчання та висвітлюють отримані надбання у наукових виданнях. Особливо успішною у вивченні тьюнінгу та його імплементації у навчальний процес вищої школи є діяльність кафедри історії Державного університету Юти. Цей підрозділ отримав другий грант від організації LUMINA і співпрацює з Американською історичною Асоціацією над запровадженням методології в національному масштабі. Утім, навіть на новому витку своєї роботи вчені віддають данину Болонській системі, яку керівник проекту від штату Юта Норман Джонс називає засобом налагодження діалогу між національними освітніми системами [24].

Американська вища освіта залишається традиційно привабливою і для українських науковців. Досвідчені українські американісти Т. Кошманова, О. Романовський, Б. Шуневич, І. Зварич, С. Калашникова та їх молодші колеги О. Тарасова, Н. Смолікевич досліджують організаційну структуру та управління, педагогічні засади, розвиток окремих дисциплін або видів навчання [6; 9; 14; 4; 5; 12; 11]. Сучасні освітні тенденції вивчаються в межах проблематики «Трансформаційні освітні зміни в Україні та за кордоном: порівняльний аналіз», якою керує провідний у цій галузі професор Тетяна Кошманова [1]. В цілому вони складають площину організаційних та педагогічних проблем вищої освіти США у світовому контексті.

У сукупності підходів щодо визначеної теми існує позиція, яка наголошує, що перетворення в Європі відбуваються за зразком американської моделі вищої школи. Тому окремі вчені вважають їх схожими і не бачать потреби аналізувати відмінності [19;

3]. На противагу такій точці зору деякі українські та російські дослідники показують ракурс взаємовпливу освітніх чинників, торкаючись теми визнання наявних між Європою та Америкою угод та формулюють потребу показувати позицію європейських університетів відносно трансатлантичної освіти [8, с.531; 13, с. 220].

Таким чином, викладені міркування засвідчують значний науковий інтерес до даної теми. Її висвітлення пройшло етап зміни ставлення освітньо-наукової спільноти США до явища Болонської системи – від ігнорування до всебічного дослідження. Кульмінацією наукових розвідок цього періоду стала серія ґрунтовних праць К. Адельмана, де зазначені найважливіші запозичення для вищої освіти США: тьюнінг, додаток до диплому, система кваліфікацій. Його праці склали основу для наступного історіографічного етапу, який характеризувався практичною розробкою проектів узгодження різних навчальних дисциплін у вищій школі США та науковим висвітленням здобутих результатів. Є очевидним, що теоретичне осмислення проблеми та досвід практичної діяльності з гармонізації програм та ступенів навчання, отриманий американськими освітянами, представляє значний масив інформації, який потребує ґрунтовного опрацювання.

Джерела та література

1. Анотований звіт з теми: «Трансформаційні освітні зміни в Україні та за кордоном: порівняльний аналіз». Науковий керівник док. пед. наук, професор Кошманова Т.С. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/Pedagogika/resukr2010_1.pdf
2. Кривчик Г.Г. Болонський процес і українська вища школа: навчальний посібник / Г.Г. Кривчик, Л.Л. Прокопенко, Г.П. Свєєва. – Д.: Моноліт, 2009. – 58 с.
3. Захаров Н. Российские эксперты критикуют Болонскую систему образования / Н. Захаров. - Новый Регион. – 2008. - №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nr2.ru/science/182313.html>
4. Зварич І.М. Педагогічні засади оцінювання знань студентів у вищих навчальних закладах США: Монографія / І. Зварич. – К.: «Феникс», 2008. – 210 с.

5. Калашникова С.А. Управление государственным сектором высшего образования в США: автореф... дис. канд. наук з державного управління / І. Зварич. – К., 1999. – 20 с.
6. Кошманова Т. С. Развитие педагогического образования в США (1960 - 2000 гг.): автореф... дис. д-ра пед. наук / Т. Кошманова. – К., 2002.
7. Лобанова Л.С. Современный опыт организации подготовки и аттестации научных и научно-педагогических кадров в развитых странах мира / Л. Лобанова. – К.: 2008. – 56 с.
8. Поляков Н.В. Классический университет: от идеи античности к идеям Болонского процесса / Н.В. Поляков, В.С. Савчук. – Д.: Изд-во ДНУ, 2007. – 596 с.
9. Романовський О.О. Теорія і практика підприємницької освіти в розвинутих зарубіжних країнах: автореф... д-ра пед. наук / О. Романовський. – К., 2003.
10. Словник опрацьованих термінів «Лабораторія наукового перекладу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua-pereklad.org/ua/seminar/politica/Pidr>
11. Смоликівич Надія. Вища освіта США: організаційно-педагогічні аспекти привабливості для студентів-іноземців / Н. Смоликівич. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/23/25_smolikevych.pdf
12. Тарасова О. В. Вища освіта в США: сучасний стан та пріоритети розвитку / О. Тарасова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnads/2011_3/1tovspr.pdf
13. Трайнев В.А. Повышение качества высшего образования и Болонский процесс. Обобщение отечественной и зарубежной практики / В.А. Трайнев, С.С. Мкртчян, А.Я. Савельев. – М.: «Дашков и К», 2008. – 392 с.
14. Шуневич Б.І. Развитие дистанционного образования в высшей школе стран Европы и Северной Америки : автореф. дис... д-ра наук / І.Шуневич - 2008.
15. Adelman Clifford. Learning Accountability from Bologna: A Higher Education Policy Primer / С. Adelman. - 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ihep.org/assets/files/publications/g-l/Learning_Accountability_from_Bologna.pdf
16. Adelman Clifford. The Bologna Club: What U.S. Higher Education Can Learn from a Decade of European Reconstruction / С. Adelman/ - 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ihep.org/assets/files/TheBolognaClub.pdf>
17. Adelman Clifford. The Bologna Process for U.S Eyes: Re-learning Higher Education in the Age of Convergence / С. Adelman/ - 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ihep.org/assets/files/EYESFINAL.pdf>
18. Brett Patricia. US: America can learn from Bologna process / P. Brett. - 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20100918074203745>
19. Burger Alfred. 10 Years of US-oriented "Bologna"-Reform. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.currentconcerns.ch/index.php?id=932>
20. Dyrenfurth Michael. Understanding the European Bologna Process in Engineering / М. Dyrenfurth, М. Murphy. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=engneducon>
21. Fogarty Edward. The European Union and North America / E. Fogarty. - 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ies.berkeley.edu/pubs/workingpapers/PEIF-8-EU_and_North_America.pdf.
22. Gordon Tia. There Has Been a Global Shift in Higher Education Leadership: Europe Is Heading It Up as the United States Starts to Follow / Т. Gordon. - 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ihep.org/press-room/news_release-detail.cfm?id=164
23. Hunt Stephen. The Bologna Process and recognition issues outside the EHEA / S. Hunt. - 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=xidBMGSxky8>
24. Jones Norman. Assessing History: Can We Know Our "Outcomes"? / N. Jones. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.org/perspectives/issues/2009/0903/0903for2.cfm>
25. King Conrad. The Bologna Process: Bridge or Fortress? A Review of the Debate from a North American Perspective / С. King. - 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ccges.apps01.yorku.ca/wp/wp-content/uploads/2008/12/bologna-process-literature-review.pdf>
26. Matray James. Resistance is Futile: One Approach to Program Assessment in History / J. Matray. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.org/perspectives/issues/2009/0903/0903for3.cfm>
27. McInerney Daniel. Rubrics for History Courses: Lessons from One Campus / D. McInerney. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.org/perspectives/issues/2010/1010/1010tea1.cfm>
28. Olds Kris. TUNING USA: Echoes and translations of the Bologna Process in the US higher education landscape / К. Olds. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globalhighered.wordpress.com/2010/01/26/tuning-usa/>
29. Robertson Susan. Tuning USA: reforming higher education in the US, Europe style / S. Robertson. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globalhighered.wordpress.com/2009/04/28/tuning-usa-reforming-higher-education-in-the-us-europe-style>
30. The Minnesota Office of Higher Education Final Report. Tuning Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ohe.state.mn.us/pdf/FinalTuningReport11-30-09.pdf>
31. Thompson Timothy. Observations on the United States as Stakeholder in the Bologna Process / Т. Thompson [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aic.lv/rigaseminar/documents/Thompson.pdf>
32. Tuning educational structures USA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tuningusa.org/>
33. Tuning Texas. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thecb.state.tx.us/index.cfm?objectid=8FFC700A-D9F8-57C3-CD178199FADC8CD4>

34. Tuning USA. Final Report. Utah. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.quickanded.com/wordpress/wp-content/uploads/2010/06/Utah-Final-Tuning-USA-Report.pdf>
  35. Tuning USA. Final Report: The 2009 Indiana Pilot [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.in.gov/che/files/Updated_Final_report_for_June_submission.pdf
  36. Wokeck Marianne. Tuning USA. Overview / M. Wokeck [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.in.gov/che/files/TuningoverviewMWOkeck.pptx
  37. Wokeck Marianne. Articulating Learning Outcomes in History: Lessons Learned in Indiana / M. Wokeck [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.org/perspectives/issues/2010/1010/1010tea2.cfm>
  38. Wood John. The Bologna Process: One U.S. Institution's Perspective / J. Wood [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coimbra-group.eu/balance/Docs/turku/Bologna-Process - One US...](http://www.coimbra-group.eu/balance/Docs/turku/Bologna-Process-One-US...)
  39. Zgaga Pavel. Bologna: beyond 2010 and over the Ocean – but where to? / P. Zgaga [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globalhighered.wordpress.com/2009/05/11/bologna-beyond-2010-and-over-the-ocean/>
- 1 В науковій літературі існують різні переклади англomовного поняття Tuning, серед яких зустрічаються прямі переклади (настроювання, регулювання), їх синоніми (гармонізація). Існує також варіант спеціального термінологічного словника «Лабораторія наукового перекладу», розроблений українськими фахівцями лінгвістами і освітянами за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження». Tuning перекладається в ньому як «узгіднювання» [10]. Автор використовує зазначений термін, а також варіант передачі звукової форми поняття засобами абетки використаної мови (гьюнінг), який є доволі розповсюдженим у науковій літературі.

А. М. МАГУРЧАК

УДК 94 (477):054.65. – “А. ЖУК”

АНДРІЙ ЖУК І ФРАЙШТАДСЬКИЙ ТАБІР ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ – УКРАЇНЦІВ: НЕВІДОМІ СТОРІНКИ

Аналізується діяльність члена Союзу визволення України Андрія Жука щодо функціонування фрайштадського табору для військовополонених. Розкриваються невідомі факти співпраці А. Жука із керівниками організацій табору.

Ключові слова: Андрій Жук, Фрайштадський табір, Перша світова війна.

Анализируется деятельность члена Союза освобождения Украины Андрея Жука относительно функционирования фрайштадского лагеря для военнопленных. Раскрываются неизвестные факты сотрудничества А. Жука с руководителями организаций лагеря.

Ключевые слова: Андрей Жук, Фрайштадский лагерь, Первая мировая война.

Activity of member of Union of liberation of Ukraine Andriy Zhuk is analysed in relation to functioning of frayshtadt camp for the prisoners of war. The unknown facts of collaboration of Andriy Zhuk of Beetle open up with the leaders of organizations of camp.

Key words: Andriy Zhuk, Frayshtadskiy camp, First world war.

44 ■ Втрати російської армії в перших місяцях Першої світової війни призвели до створення таборів військовополонених на теренах Австро-Угорщини та Німеччини. СВУ, яка виступала на стороні цих держав, не залишалась осторонь долей українських солдат та офіцерів. Стараннями діячів СВУ і за згодою австрійського військового командування у листопаді розпочався процес культурно-просвітньої роботи у таборі Фрайштадт. На перших початках національно-виховну діяльність проводили окремі діячі як М. Гаврило, М. Голубець, о. Є. Турула, В. Сімович. У січні 1915 р. СВУ створює Просвітній відділ СВУ. Внаслідок самоорганізації за весь період існування табору діяли громадсько-політичні об'єднання “Суспільно-Просвітній Гурток” (серпень 1915 р.), “Гурток Визволення України” (лютий 1916 р.), “Українська громада” (серпень 1916 р.), товариства: “Просвіта” ім. М. Драгоманова (серпень

1916 р.), видавниче ім. І. Франка, драматичне ім. І. Котляревського, співоче-музичне “Український хор” ім. М. Вербицького, етнографічне ім. В. Гнатюка, рахункове “Січ” ім. гетьмана П. Дорошенка, кооперативна чайня “Власна поміч”, фотографічне “Світло”. В історіографічному плані дана проблема мало досліджена. Окремі аспекти вивчали А. Патер, І. Срібняк [2; 3]. Відповідно автор ставить за мету висвітлити маловідомі аспекти взаємин А. Жука з фрайштадським табором.

Андрій Жук відвідував фрайштадський табір 1-2 березня 1915 р. Про наслідки поїздки А. Жук подав звіт. Основну увагу акцентував на просвітньо-політичній роботі у таборі під керівництвом СВУ. У звіті зазначалось, що табір налічує 12 тисяч полонених різних національностей. Реальна просвітницька робота розпочалась із приїздом до табору В. Сімовича у першій половині листопада 1914 р., якому

допомогали О. Безпалко, М. Гаврилко та кілька полонених українців. Першим кроком В. Сімовича А. Жук вважав початок читань з української літератури серед полонених, де водночас відбувався процес створення бібліотеки. До формування її фондів залучався і А. Жук. В грудні 1914 р. у таборі були створені оркестр і хор, для яких були закуплені музичні інструменти. В лютому 1915 р. у таборі були започаткові курси для неписьменних, де полонені вивчали українську граматику, літературу, історію України і німецьку мову. Всі ці заняття доповнювались участю у драматичному гуртку [6, арк. 19].

Особливу увагу А. Жук у звіті приділив створенню і функціонуванню таборової бібліотеки. Зазначав, що центральним місцем табору є бібліотека і читальний зал, який знаходився в іншому бараці. Функції завбібліотекою виконував один із українських полонених. Бібліотека складалася з українського і російського відділу. А. Жук фіксував, що станом на 1 січня 1915 р. в українських фондах налічувалось 500 книжок, а в російському 100 примірників літератури [6, арк. 19]. Читачів нараховувалося біля 1000 чоловік. З українських книжок найбільшою популярністю користувалися твори Квітки-Основ'яненка, М. Вовчка, Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського. В кінці березня 1915 р. запрацював хор, який організував о. Є. Турула у складі 120 чоловік. Репертуар хору складався із декількох десятків народних композицій М. Лисенка.

Під кінець війни у фрайштадському таборі відбувся голодний бойкот. Звичайно, це занепокоїло СВУ. Цьому слугувало зменшення добової норми видачі хліба, а також повна відсутність сухарів. Головна Українська Рада (далі ГУР) при фрайштадському таборі повідомляла А. Жуку про те, що в таборі люди знервовані, а “всікі “приятелі” стараються нацькувати людей, що се мовляв усе “українська пропаганда” винувата” [5, арк. 330]. Пропонували звернутись за допомогою до Червоного

хреста і Української Центральної Ради (далі УЦР). А. Жук відреагував листом від 17 серпня 1917 р., наголошуючи: “Коли хтось оповідає, що в інших таборах дають крашу їжу, то оповідає байки, подиктовані несвідомістю справи або злою волю. І коли, внаслідок сих байок, полонені хопилися такого средства для поліпшення свого становища, як голодуючий страйк, то в найліпшим разі зробили нерозважний крок, а в найгіршим – зробились жертвою якоїсь провокації” [5, арк. 342]. Закликав не загострювати ситуацію “нерозважними кроками”. Також повідомляв, що Червоний хрест до недавнього часу отримував із Росії сухарі для військовополонених у Австро-Угорщині, але внаслідок революційних подій в Петербурзі постачання припинилось. А. Жук визнав неможливим отримання продуктів із нейтральних держав (Швейцарія, Швеція) через те, що вони заборонили вивіз будь-якого продовольства для цивільного населення іншим країнам, не говорячи вже про військовополонених. При цьому запевняв, що СВУ зробить все можливе для покращення продовольчої ситуації в таборі, звернувшись до австрійського та російського урядів, а також УЦР.

Допомагаючи таборовим організаціям А. Жук вимагав звітів про роботу. Так у листі, датованому 28 лютим 1917 р. до ГУР у Фрайштаді А. Жук наполягав, щоб звіти також подавали структурні одиниці табору, як наприклад театр, видавництво, народна школа і т.д. При цьому подавати матеріали від початку створення і по поточний момент, “подаючи дати, цифри і зазначаючи головніші моменти із життя дотичної організації” [5, арк. 1]. Всі опрацьовані звіти повинні бути озвучені великим рефератом перед зборами полонених із проведеною дискусією по ньому, бо саме “опрацювання звітів учасниками роботи з поміж полонених, а також річева і систематична дискусія над ними ширшого загалу, мусить мати для

людей велике педагогічне значення”[5, арк. 2].

На кошти СВУ у фрайштадському таборі була створена друкарня. Видавався тижневик “Розвага”, який був дуже ефективним засобом формування національної свідомості українських полонених солдат у таборі. Про це яскраво ілюструє звіт з діяльності СВУ серед полонених російської армії українського походження, підписаний А. Жуком і М. Меленевським 4 листопада 1915 р. “Дуже важним средством в масовій роботі є часопись. Служить вона доповненням загальних читань і лекцій... Часопись ведеться в патріотичнім українським дусі з спеціальним узглядненням політичної і культурної історії українського народу і внутрішніх відносин в Росії. Шириться часопись лише в таборі”[8]. Щодо характеру роботи в цілому таборі, то вона ведеться в “українським патріотичнім, протиросійським дусі” для “поглиблення культурного рівня, поширення серед них ідеї політичної самостійності української нації, горожанське виховання на основах політичної активності та самодіяльності”[8]. 1 серпня 1916 р було створено товариство “Просвіта” ім. М. Драгоманова при якому діяв “Інститут Народного Віча”. Саме на заходах цього інституту виступав з доповідями А. Жук на соціально-економічні, політичні тематики [3, с. 50].

Після переїзду В. Сімовича до Німеччини, частину тої праці яку він проводив, перейняли Д. Домбчевський і О. Охримович. Рада Суспільно-Просвітнього Гуртка у Фрайштадті зверталася до СВУ з тим, що “Др. Домбчевський і Др. Охримович, які будучи й без того обтяжені своїми обов’язками, тепер зовсім не мають в своїй розпорядимості а ні хвилиночки навіть, що гірше, не маючи вільного часу, не в змозі проводити політичних викладів, без яких наша робота гальмує...”[4, арк. 202]. Тому просили надіслати до табору М. Ганкевича.

Внаслідок можливого переїзду СВУ за межі Австрії, А. Жук пропонував

підготувати інвентарний опис таборового майна у трьох копіях. Описи повинні були бути посвідчені комендатурою табору, що “власителем перелічених там предметів Союз[у] Визволення України, репрезентований через п[анів] Маріяна Меленевського, Володимира Дорошенка, Андрія Жука і що предмети Союз кожної хвили може з табору забрати”[4, арк. 85]. По одному екземпляру повинні бути в коменданта табору, просвітнього відділу СВУ і СВУ.

А. Жук підтримував також зв’язки із українськими полоненими табору і допомагав їм по можливості у публікаціях статей, віршів. Зокрема О. Кобець надіслав свій вірш “Полоненим” на різдвяний конкурс одночасно до Вісника СВУ і “Розваги” в останньому виграв перше місце. Але ще перед самим конкурсом прохав А. Жука його не публікувати у Віснику СВУ. Це прохання А. Жук отримав пізно, коли була вже верстка Вісника. “... коли вже того вірша складено для “Вісника”, зазначити в кінці його, що він взятий з “Розваги”, – наголошував О. Кобець, – Власне то можна було би зробити одною літерою, як то вже бувало у Вас кілька раз (Р)” [7, арк. 288]. В своїх спогадах О. Кобець так відгукнувся про публікації своїх віршів: “... коли Андрій Жук з редакції “Вісника” прислав мені перші двадцять крон гонорару за видруковані в журналі мої віршики (в жодному з них не було ні “ура”, ні “бий”), мої, глибокою тугою за Рідним Краєм насичені рядки, мої пекучі, але кволі, бо безсилі слова протесту проти війни й проти нелюдського поневір’яння солдатського на фронтах і поза ними, – ці двадцять крон твердо лягають в основу нашого майбутнього дорожнього бюджету” [1, с. 272]. Публікація статей знайшла продовження у спілкуванні з Б. Вакеєю який надіслав до “Вісника СВУ” свою статтю присвячену єврейському національно-політичному рухові обсягом “30-40 сторінок в одну восьму листа”[7, арк. 301]. Серед діячів Фрайштаду, які активно займалися громадсько-культурним життям табору,

виділялась постать І. Мороза. Саме з ним А. Жук підтримував контакти для вирішення найважливіших питань. Зокрема, І. Мороз у листі до А. Жука від 5 листопада 1917 р. просив замовити друкарські фарби кращої якості, а також надіслати літературу присвячену РУПІ [5, арк. 353]. І. Мороз також займався науково-публіцистичними розробками. У зверненні до А. Жука від 13 липня 1916 р. просив надіслати літературу, присвячену земельним питанням, де б висвітлювалось питання структури землеволодіння і кількість поміщицької і селянської землі на Україні, а також виборчі закони 1905-1907 рр. Крім вище переліченого, прохав отримати літературу соціал-демократичного напрямку і особливо класиків цього руху [7, арк. 197 зв.]. Частина замовленої літератури А. Жук надіслав І. Морозу [7, арк. 198]. Ділячись враженнями від життя в таборі, І. Мороза хвилював “брак тих щирих національно-ідейних робітників, яких так дуже потрібно, щоб найкраще використати історичну нагоду й можливість попрацювати на користь Рідного краю, на користь свого народу” [5, арк. 278]. Відзначив, що значна частина українців боїться активно виступати, оскільки на психологічному рівні відчувають тиск росіян. Також наголосив, що опублікував дві свої статті: “Як нам бути і чого домагатися, коли повернемось до дому”, “Жидівське питання на Україні”, а також три оповідання, які “можна було б значно більше зробити, але це, на мою думку є покажчик того, що почуваю себе не зовсім зле, що я здатний ще до деякої праці і це мене дуже вдовільняє” [5, арк. 279]. Крім того, І. Мороз в листі до А. Жука від 9 січня 1917 р. повідомляв, що працює над нарисом: “Як у нас є, а як повинно бути – про городську, міщанську та інші основні самоуправи”, частину якого надіслав А. Жуку [5, арк. 288]. До того ж мав намір написати нарис про російську Державну Думу. Для цього просив надіслати брошуру про Державну Думу, яка була в особистій бібліотеці А. Жука. Також І. Мороза цікавила література, присвячена

російським податкам і програмам українських партій. Зазначав про важкі умови утримання в бараках, де був холод. “Взагалі, опісля недавніх скандалів почали знову захоплювати до своїх рук все ширші й ширші маси. А це для мене велика втіха. Це піднімає настрої та енергію, – наголошував І. Мороз, – В цьому я бачу мету життя і я живу!...” [5, арк. 290]. Щоб підняти настрої полоненим, пропонував А. Жуку звернутися до Червоного хреста (Швейцарія або Голландія) про надсилання посилок, оскільки місцева комендатура не робила в цьому напрямку ніяких заходів.

У черговому своєму листі від 15 листопада 1917 р. І. Мороз повідомляв А. Жука про надсилання 11 нарисів із вступами і прохав їх оцінити, подати свої пропозиції. Запитував, чи не посприят би А. Жук у переведенні його до редакцій видавництва “Діла” або наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові [5, арк. 282]. При цьому відкидав бажання переїздити до Відня, оскільки не знав мови. Вже 12 грудня 1917 р. І. Мороз повідомляв, що завершив нариси, присвячені селу: адміністративній владі, судустрою, значення кооперації. Щодо визволення його з полону просив А. Жука, щоб той не клопотав питання перед австрійцями, бо “я не хочу, щоб я був предметом зайвих турбувань про мене. Тепер час дуже дорогий і витратити його на зайві турбування та сумніви не варт[о]” [5, арк. 284 – 285]. Підтримував А. Жука щодо перетворення СВУ після закінчення війни у партію, яка б об’єднувала найширші верстви української спільноти, бо це, на переконання І. Мороза, було прямим обов’язком членів СВУ. “Ваша назва: “Українська партія праці”, здається дуже влучна, – зазначав І. Мороз, – “Партія працюючих”! – Що можна краще вигадати? Відносно теперішньої тактики СВУ, можу сказати, що її визнаю не тільки я, а майже всі організовані товариші цілком відповідною” [5, арк. 285]. Інформував про дискусії в таборі, щодо чуток повоєнного утворення Польщі і становища українців. Дискусійні форми переходили здорові межі,

що “так далеко пішли, що сьогодні летіло каміння в загальний барак, під час дискусії!!!” [5, арк. 285]. Поділився інформацією з А. Жуком, що в одному із таборів у Німеччині співробітники таборових часописів запропонували скликати “з’їзд робітників пера”.

Революційні події в Росії на початку 1917 р. внесли у душі полонених фрайштадського табору іскру надії про закінчення війни. Солідаризуючись з А. Жуком щодо нових перемін у Російській імперії, І. Мороз писав: “Цілком погоджуюся з Вашою думкою про український нарід й болю душею й тілом за нього. Та все ж гасло “Самостійна Україна”, на мою думку, мусить лишитися непорушним. Про тактику нашу до якого часу і справді затяжко сказати щось певного. Будемо робити все так, або як тільки найкраще використати сей момент на користь українського народу” [5, арк. 302].

В. Сімович, як один з діячів просвітнього відділу, також друкувався у “Віснику СВУ”. Зокрема, він писав статті про Т. Шевченка. А. Жук узгоджуючи з ним її опублікування, наголошував про найскоріше її надсилання, оскільки “ваша стаття йде зараз за вступною. Адже без неї не може бути друкований перший аркуш” [5, арк. 427]. Шевченкознавча тематика знайшла своє місце і під час спілкування правнука Т. Шевченка Ф. Шевченка, який, будучи полоненим, входив до редакції часопису “Розвага” з А. Жуком. Останній просив написати статтю про родичів Т. Шевченка і село Кирилівку [5, арк. 534]. Ф. Шевченко підготував матеріал, присвячений пам’яті Т. Шевченка, який був опублікований в одному з чисел “Розваги” [5, арк. 532]. Крім того, Ф. Шевченко поділився планами з А. Жуком щодо публікацій брошур, в яких друкувались вірші, гумористичні оповідання, прози. Просив поради щодо публікації проз В. Винниченка, враховуючи “як бути з авторським правом”. Запевнював, що друкарня працює в дві зміни через день і надруковують 5000 примірників, але не вистачало ниток для зшиття брошур.

Щодо діяльності СВУ у таборах військовополонених Австро-Угорщини та Німеччини робились доноси. Автором одного такого доносу до німецької влади був О. Бачинський, в якому згадувались і полонені фрайштадського табору. Відповідно, СВУ надіслало лист по цій справі до австрійського політичного і військового командування, в якому спростовувались тези О. Бачинського, що пропаганда СВУ у таборах носить “анархістичний” характер [7, арк. 236]. У листі від 17 лютого 1917 р. А. Жук просив Р. Смаль-Стоцького надіслати через коменданта до військового міністерства спростування, не чекаючи офіційного запиту до нього від австрійського командування, оскільки він був “політичним офіцером табору”, що “має там облегшувати ведену Союзом визволення України політичну пропаганду серед полонених українців...” [7, арк. 236].

У друкованому органі “Вісник” СВУ інколи допускались неточності щодо публікації фотографій. Зокрема, була надрукована фотографія полоненого, який не мав відношення до виступів у театрі [6, арк. 235]. Так, 17 січня 1917 р. рада драматичного товариства імені Івана Котляревського фрайштадського табору повідомляла про це А. Жука. А. Жук, відповідаючи, наголосив, що “будемо містити те, що уважатимемо вказаним, але й поради будемо приймати” [7, арк. 235].

Мали місце також кадрові перестановки в українських організаціях фрайштадського табору. Зокрема, о. Є. Турула мав обіймати посаду учителя музики у таборі Зальцведель, до того працюючи у Фрайштаді. З відповідною пропозицією зайняти вакантне місце звернувся Ф. Колесса. Він також запропонував редагування музичних видань СВУ [5, арк. 526]. А. Жук відмовив Ф. Колессі у проханні, аргументуючи це тим, що фінансово СВУ не може збільшувати “учительського персоналу в таборах полонених” [5, арк. 527].

А. Жук долучався до процесу надсилання українських військовополонених із

фрайштадського табору до складу УСС; формування пропагандистських груп СВУ для роботи у прифронтовій зоні. Зокрема А. Жук склав список людей, який налічував три десятки, які були розбиті на такі групи: а) для роботи на українських землях під егідою СВУ, б) УСС. Щоб остаточно вирішити це питання А. Жук вважав за потрібне обговорити його на засіданнях Загальної української ради і Боевої управи УСС, а за підсумками обговорення надіслати офіційного листа до австрійського військового командування. “Посилка ся могла б відбутись тільки в сім случаю, – наголошував А. Жук, – коли є технічна змога і певність, що люди доїдуть до місця та коли кошти будуть покриті. Люди ті мусіли б одержати від союзу інформації щодо місця і характеру роботи, поведіння і пр[оче]” [5, арк. 238]. Крім того, А. Жук вважав принциповим моментом, щоб українські полонені, які будуть входити до УСС, офіційно були включені в їх ряди і були використані у військових операціях за їх бажанням.

Повалення царизму в Російській імперії у СВУ зустріли із надіями про відновлення української державності. А. Жук надсилав повідомлення до керівників фрайштадського табору про формування добровольців для української армії. Зокрема І. Мороз в листі до А. Жука зазначав, що революційні події в Росії “оживили” полонених. Наголошував про 1000 підписів для підтримки української революції, а також скликання 8 квітня 1917 р. віча, на якому було ухвалено домагатися від революційного уряду у Петербурзі матеріальної допомоги [5, арк. 305].

Коли ставало очевидним, що Австро-Угорщина програє війну, її військове керівництво погодилось про вивіз полонених інвалідів російської армії на терени Російської імперії. Особливо цей процес набрав інтенсивного руху в середині 1917 р. У цьому напрямку СВУ робила певні заходи. Але відправлення робились із запізненням. І. Мороз повідомляв А. Жука 14 червня 1917

р. що складені списки українців заваялись у австрійському міністерстві “під сукном” і просив “наведіть зараз потрібну справку й поробіть негайно заходи, щоб осіб зазначених у першому списку також відправлено в цю чергу” [5, арк. 318].

Крім того, А. Жук із погодженням ГУР у Фрайштадті мав намір відправити групу українських полонених із фрайштадського табору до Росії, де вони мали проводити агітаційну роботу. О. Охримович і І. Мороз провели відповідну підготовчу роботу. Групу (агентурна назва “санітети”) мав очолити комітет у складі 3 чоловік, на яких покладалась функція провідників і відповідальних за зносинами із владою, і всі члени групи мали підкорятися їхнім наказам. Водночас група мала усвідомлювати, що вирушає у подорож із власної ініціативи, і, відповідно, СВУ знімає з себе відповідальність. Натомість І. Мороз переконував А. Жука, що “всі дали слово чести, що вони будуть всюди і скрізь оберігати організаційну тайну, честь і роботу СВУ його провідну думку і т.д.” [5, арк. 320]. У відповідь А. Жук у листі до І. Мороза 3 липня 1917 р. сумнівався в реалізації цього проекту. Натомість І. Мороз закликав не впадати у відчай: “Тегь песимістичні думки. Вдаримо лихом об землю, забудьмо хоч на якийсь час про все, що для нас “невідоме” і чекаймо “вислідів” [5, арк. 322]. Але все таки ці групи виїхали до Росії.

Для ознайомлення із революційними подіями на теренах Російської імперії і особливо в Україні, А. Жук надсилав кілька примірників “Робітничої газети” (орган УСДРП) до фрайштадського табору. Цей захід був оцінений керівниками ГУР. “Читаю в загальному бараці, в шпиталі, читають Охримович, Домбчевський...– зазначав І. Мороз. – Дуже гарна річ для агітації. Висилайте частіше” [5, арк. 329]. Також просив надсилати інші російські і українські газети, а особливо “Нову Раду”.

Швидкоплинні події в Україні кінця 1917 р., також відбивалися на діяльності СВУ.

Зокрема, А. Жук повідомляв ГУР про прийняття Універсалів УЦР, внаслідок чого І. Мороз (голова ГУР) організував маніфестації в таборі, але з певним острахом: “Досі ми ставились до всіх вісток з резервою й не зазначали ще свого становища” [5, арк. 357 зв.].

Отже, в умовах світової війни А. Жук, як член президії СВУ, активно співпрацював з фрайштадським табором, який виділявся серед інших таборів. Це допомога проявилася в наступних напрямках: інформування про події у Російській імперії і відповідно надсилання газет; сприяння у створенні культурно-просвітнього життя в таборі, формуванні груп українських полонених для пересилки на Україну; публікації нарисів, віршів, статей, авторами яких були полонені на сторінках періодичних видань СВУ.

Джерела та література

1. Кобець О. Записки полоненого: Пригоди і враження учасника першої світової війни/ О. Кобець. – К.: Видавництво “Глобус”, 1993. – 335с.
2. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності/І. Патер. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича, 2000. – 344с.
3. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920рр.)/І. Срібняк. – К.: Київський держ. лінгвістичний ун-т, 1999. – 296с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 4404. – Оп. 1. – Спр. 9.
5. ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп.1. – Спр. 20.
6. ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 55.
7. ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 60.
8. National Archives of Canada. – Andry Zhuk Collection, MG30 C167. – Volum 15. – File 4.

О.О. СПІРКІНА

УДК 7.071.1 «1991/2001»(477.46)

МИТЦІ ЯК ПРЕДСТАВНИКИ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЧЕРКАЩИНИ ПЕРШОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ЧИСЕЛЬНИЙ СКЛАД, ХАРАКТЕРИСТИКА, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА УМОВИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуті умови життєдіяльності митців Черкащини як представників творчої інтелігенції України у період між 1991-2001 рр. Проаналізований їх чисельний склад, дана їх характеристика та класифікація.

Ключові слова: умови життєдіяльності, митець, представник, творча інтелігенція, характеристика, класифікація.

Рассмотрены условия жизнедеятельности художников Черкасского региона как представителей творческой интеллигенции Украины в период между 1991-2001 гг. Проанализирован их количественный состав, была предоставлена их характеристика и классификация.

Ключевые слова: условия жизнедеятельности, художник, представитель, творческая интеллигенция, характеристика, классификация.

The conditions of the Cherkasy region artists' life activity as the representatives of the Ukrainian creative intelligentsia in the period between 1991-2001 years were considered. Their quantity was analyzed, their description and classification was given.

Key words: conditions of life activity, artist, representative, creative intelligentsia, description, classification.

Зміни, із проголошенням державної незалежності України, не оминули й культурне життя Черкащини, відкрилися якісно нові можливості для черкаської інтелігенції і визначилася її нова роль. Суспільство, вперше за багато десятиліть, набуло вільного доступу до надбань світової духовності та культури. В той же час розпочалися позитивні зрушення передусім у галузі відродження історичної пам'яті, повернення забутої або забороненої культурної та мистецької спадщини,

вивільнення творчої ініціативи, активізації культурного життя, зокрема на Черкащині, піднесення народної творчості тощо.

Проблемі дослідження формування, умовам життєдіяльності та ролі творчої інтелігенції у суспільному житті окремих регіонів України присвятили свої праці ряд науковців, а саме В.І. Абакумова [1; 2], Т.Ю. Анпілогова [3], В.А. Добровичинська [4], Д.І. Малежик [5], С.І. Нестуля [6], О.А. Тарапон [7], М.А. Шипович [8-10] та інші.

В докторській дисертації В.І. Абакумової предметом дослідження виступають діячі культури України, які, професійно займаючись творчою працею, розвивали та поширювали культуру в період системних змін 1985-1991 рр. [1]. Т.Ю. Анпілогова вивчає процес формування та використання радянською владою гуманітарної інтелігенції Донбасу у своїй політиці протягом 1921-1928 рр. [3]. В.А. Добровичинська бере до уваги особливості становлення української, польської, єврейської, російської, чеської, німецької інтелігенції Західної Волині у міжвоєнний період ХХ ст. та її діяльність на тлі суспільно-політичних процесів і внесок у розбудову життя регіону [4]. Д.І. Малежик розробляє професійно-кваліфікаційну структуру української творчої інтелігенції в повоєнний період 1945-1953 рр. [5]. Предметом дослідження кандидатської дисертації С.І. Нестулі є конкретно-історична та теоретична діяльність наукової та творчої інтелігенції в становленні Всеукраїнського Археологічного комітету 1917 – початок 1930-х рр. [6]. О.А. Тарапон присвятила своє дослідження становищу, суспільно-політичним позиціям та основним напрямкам і формам літературно-мистецької діяльності інтелігенції в умовах українізації 1923 – початку 1930-х рр. [7]. В той час як М.А. Шипович в дисертаційному дослідженні розглянула різні загони літературно-мистецької інтелігенції України 1920-х рр.: письменників, художників, скульпторів, музикантів, діячів театру, її соціальні характеристики, стосунки з владою та громадсько-культурну діяльність [8].

Отже, хоча дослідженню творчої інтелігенції України присвячено чимало праць учених, але вивчення її в період першого десятиріччя незалежності України, тим паче Черкащини, залишається малодослідженим. Тому, ми вважаємо за необхідне, розглянути в даній статті чисельний склад митців, дати їм характеристику, класифікацію та розглянути умови життєдіяльності, в яких працювали

художники Черкащини 1990-х рр. минулого століття.

На Черкащині, багатій талановитими і самобутніми майстрами, живе і працює багато художників, творчість яких проявляється в найрізноманітніших напрямках та жанрах. Про це свідчить також наявність в Черкаській області таких організацій, як «Національна спілка художників України (Черкаський регіон)» (далі – НСХУ) та «Національна спілка майстрів народного мистецтва України (Черкаський регіон)» (далі – НСМНМУ).

Черкаська обласна організація НСХУ була зареєстрована ще в 1978 р. В той час до обласного центру приїхали за запрошенням художники П.Д. Козін зі Львова, М.В. Нестеренко з Ужгорода, І.О. Кулик та Д.Г. Нарбут з Івано-Франківська, подружжя скульпторів А.О. та О.А. Шилімових з Казахстану – перші члени НСХУ Черкаського регіону. Отже, для створення Черкаського обласного осередку НСХУ були запрошені випускники Київського державного художнього інституту (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури) та Львівського декоративно-прикладного інституту (нині Львівська національна академія мистецтв), а пізніше на початку 1980-х рр. – випускники Ленінградського інституту ім. І.Ю. Рєпіна (нині Санкт-Петербурзький державний академічний інститут живопису, скульптури та архітектури ім. І.Ю. Рєпіна). Таким чином, художній цех Черкащини склали випускники вузів Москви, Ленінграда (Санкт-Петербурга), Києва, Харкова, Одеси, Львова, які мають притаманну тільки їм школу. Синтез шкіл, знання академічного малюнку створили в Черкасах міцний художній осередок, який здатний навчити молоде покоління азам мистецтва та дизайну [11].

В 1990-ті рр. минулого століття Черкаська обласна організація НСХУ поправу пишалася такими відомими не лише на Черкащині і в Україні, а й за її межами, художниками різних жанрів і видів

мистецтва, як народний художник України Д.Г. Нарбут, заслужені художники України Т.Ф. Гордова, І.І. Бондар, І.В. Фізер, О.В. Теліженко та заслужений майстер народної творчості Г.Ф. Грабовська. В кінці ХХ ст. на Черкащині сформувалась мистецька еліта, яка претендує на утворення Черкаської мистецької школи, один осередок якої відкрито в Черкаському інженерно-технологічному інституті (нині Черкаський державний технологічний університет (далі – ЧДТУ)), а другий – в Черкаському державному (нині національному) університеті ім. Б. Хмельницького (далі – ЧНУ) [11]. Потрібно відмітити, що в ЧДТУ почали займатися освітянською діяльністю у галузі дизайну ще в 1999 р., а з 2002 р. тут функціонує спеціалізована кафедра – кафедра дизайну. Викладають на кафедрі відомі фахівці з мистецтва і дизайну різного спрямування: голова Черкаського обласного осередку НСХУ, заслужений художник України, доцент Ю.П. Іщенко, заслужений художник України, доцент В.А. Афонін, голова Черкаського обласного осередку НСМНТУ, заслужений майстер народної творчості України О.М. Мартинова, а також відомі художники та дизайнери С.П. Деркач, Н.Г. Коваль, Л.Г. Шилімова-Ганзенко, Т.А. Куліш, І.В. Суржиков [12]. В ЧНУ кафедру образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва створили в першій половині 2000-х рр. Професорсько-викладацький склад кафедри був сформований з відомих митців Черкаської області: заслуженого художника України, доцента Т.К. Касян – завідувача кафедри, заслуженого діяча мистецтв України, професора В.І. Клименка, заслуженого художника України, професора І.В. Фізера, заслуженого художника України, професора І.І. Бондара, заслуженого художника України В.А. Олексенка, а також відомих художників Черкащини А.В. Дуненка, О.П. Костогриза, Л.А. Недосеко [13]. Навчальним закладом середньої освіти мистецького спрямування на Черкащині було професійно-технічне училище (далі – ПТУ) № 20 (нині Черкаський художньо-

технічний коледж), створений ще в 1974 р., випускники якого успішно працюють в області художниками та дизайнерами. Варто відмітити, що в середині 1990-х рр. минулого століття до ПТУ № 20 були зібрані найкращі творчі сили Черкаської області, які творили та популяризували декоративно-ужиткове мистецтво.

На Черкащині йде, на перший погляд, непомітний, але впевнений процес духовного народження нового образотворчого мистецтва. Воно суттєво збагачене привнесеним різними художніми школами знаннями та вмінням образного мислення та виразу. Наразі в Черкаській області створилась, уже оформилась і плідно творить палітра митців, які можуть презентувати мистецькою духовністю край Тараса та Богдана на найпрестижніших світових рівнях. А початок цьому було закладено саме в перше десятиріччя незалежності України.

Черкаська обласна організація НСХУ налічувала більше тридцяти членів з 1991 р. по 2001 р. В цей період на території Черкащини проживали та плідно працювали художники – члени НСХУ В.А. Афонін, М.П. Бабак, І.І. Бондар, В.П. Головка, Т.Ф. Гордова, Г.Ф. Грабовська, С.Й. Грабовський, А.В. Дуненко, В.П. Євич, В.О. Жигало, Ю.П. Іщенко, Т.К. Касьян, Г.С. Касьяненко, В.І. Клименко, Н.М. Клименко, П.Д. Козін, В.М. Костогриз, А.І. Кравченко, В.Г. Крючков, І.О. Кулик, І.Й. Лавріненко, О.М. Мазан, Є.С. Найден, Д.Г. Нарбут, А.С. Недосеко, Н.П. Недосеко, В.Д. Нестеров, М.В. Нестеренко, В.Ф. Никаноров, Н.Я. Нікіфорова, В.А. Олексенко, М.А. Прокопенко, С.В. Ридванецький, В.В. Роєнко, В.І. Селівестров, В.П. Сірий, Т.Д. Сосуліна, В.М. Співак, М.М. Теліженко, О.В. Теліженко, М.В. Ткаченко, О.С. Туренко, І.В. Фізер, В.І. Цимбал, М.А. Чуруканов, О.І. Шалабаєва, А.О. Шилімов, О.А. Шилімова, Л.Г. Шилімова-Ганзенко, В.О. Широков, В.М. Яковець.

З одного погляду на творчість черкаських художників видно наскільки вони різні.

Скажімо, з огляду на розмаїття жанрів: Черкащина багата на живописців, графіків, монументалістів, скульпторів, митців, що працюють у жанрі народної картини, сценографії, займаються арт-проектами, а майстри декоративно-прикладного мистецтва представлені практично у всіх існуючих жанрах. Не зважаючи на це, їх об'єднують формально-стильові ознаки народного мистецтва. І що особливо увіразнює митців «українського стилю» – це універсальність обдарування, характерна, до речі, риса українського народу.

Як зазначалося вище, ще однією провідною організацією, що об'єднує митців Черкащини, є Черкаський обласний осередок НСМНМУ. Офіційна дата його народження – 10 грудня 1993 р. Десять ентузіастів об'єдналися для того, щоб відроджувати та розвивати віковічні традиції народного мистецтва: О.С. Головка, Н.П. Журавель, О.М. Мартинова (наразі голова Черкаського обласного осередку НСМНМУ), В.Ф. Кузьменко-Волошина, О.М. Оуденко, О.В. Теліженко (голова Черкаського обласного осередку НСМНМУ від дня заснування до 2009 р.), Н.А. Харічкіна, М.А. Чуруканов та інші [14].

Потрібно відмітити, що декоративно-прикладне мистецтво є однією з найдавніших галузей художньої діяльності людини, адже людство здавна оточувало себе виробами з кераміки, дерева, різноманітними прикрашеними побутовими речами. Саме їх художній рівень, образне начало, зумовлювали розвиток цивілізації і рівень культури того чи іншого народу, були тісно пов'язані зі звичаями, національними та етнічними особливостями.

Черкаський обласний осередок НСМНМУ був створений тоді, коли інші творчі спілки почали занепадати, не витримуючи тиску соціально-економічного хаосу початку 1990-х рр. XX ст. Підтвердженням того, що колектив Черкаського обласного осередку Спілки, до складу якого в період з 1991 по 2001 р. входили такі славні майстри як, крім

перерахованих вище, А.П. Алексєєв, Я.М. Брюховецький, М.С. Гайдай, С.О. Гоменюк-Мельник, Т.Г. Дубовець, К.Д. Кайдаш-Машківська, М.Д. Коваль, І.І. Лисенко, Д.Г. Нарбут, Н.В. Некраса, О.М. Отнякіна-Бердник, О.В. Поліщук, Я.Ф. Ратушняк, З.В. Тимченко, М.Я. Тихонова, В.О. Швець, працював активно і дружно над реалізацією покладених на нього статутних обов'язків, є те, що в 1998 р. Черкаський обласний осередок Спілки був удостоєний почесного статусу Національного [14].

Наразі в Черкаській області існує більш ніж 1165 майстрів декоративно-прикладного мистецтва [15], що працюють над відродженням, збереженням та популяризацією традиційного вжиткового мистецтва Середньої Наддніпряни.

Черкаські майстри декоративно-прикладного мистецтва представляють свої досягнення у вишивці (Л.М. Бебешко, М.С. Гайдай, О.С. Головка, О.М. Мартинова, Н.В. Некраса, О.М. Оуденко, З.В. Тимченко, М.Я. Тихонова, С.І. Устименко, Н.А. Харічкіна), гончарстві (І.С. Сухий), кераміці (Я.М. Брюховецький, О.М. Отнякіна-Бердник, І.С. Сердюк, М.А. Чуруканов), автентичній народній ляльці (Н.М. Кузьменко), витинанці (Н.П. Журавель, Т.В. Крамаренко, Н.М. Кузьменко, М.М. Теліженко), художньому різьбленні по дереву (А.П. Алексєєв, М.В. Гладько, М.М. Теліженко, В.О. Швець), настінному живопису (С.О. Гоменюк-Мельник), декоративному розпису (Т.Ф. Гордова, Н.П. Журавель, В.Ф. Кузьменко-Волошина, О.В. Поліщук), писанкарстві (Т.Ф. Гордова, О.М. Мартинова, Я.Ф. Ратушняк), сценічному костюмі та світському вбранні (Г.Ф. Грабовська, Т.Г. Дубовець, М.Д. Коваль, О.В. Теліженко), художньому текстилі (Г.С. Касьяненко, В.В. Роєнко), срібних мініатюрах (М.В. Гладько) тощо. Хоча традиція настінного малювання на Черкащині останнім часом занепадала, проте зрідка його можна було ще зустріти в 1990-ті рр., зокрема в селах Маньківського району

Черкаської області. Вважається, що традиційний розпис Черкащини, однак дуже змінений, продовжили М.К. Муха, К.Д. Кайдаш-Машківська, сестри С.О. та Я.О. Гоменюки, Т.Ф. Гордова.

Проте помітно, що класифікувати творчу спрямованість майстрів декоративно-прикладного мистецтва Черкащини, досить складно і, можливо, лише умовно, оскільки переважна більшість митців не обмежується роботою лише в одному з різновидів народного мистецтва, а успішно поєднує два, а то й більше напрямків своєї творчої діяльності [14]. Так, О.М. Мартинова починала свою кар'єру і була відома в 1990-ті рр. як майстриня народної вишивки, зараз більш знана в писанкарстві. Витинанки Н.М. Кузьменко були початком її творчого шляху, а натепер її більше знають як майстриню автентичної народної ляльки. О.В. Теліженко досягла висот в розмаїтті жанрів – вона створює рушники, орнаменти вишиванок, ансамблі сценічного та світського вбрання. А.П. Алексеев – майстер художнього різьблення по дереву, крім того, працює в жанрі екслібрису. А.М.М. Теліженко має цілу палітру самовираження: художнє різьблення по дереву, кам'яна скульптура, кераміка, графіка, витинанка.

Що стосується художників – членів Черкаської обласної організації НСХУ, то серед них можна виділити митців, що працюють у наступних жанрах: живопис, графіка, скульптура. Серед графіків Черкащини періоду 1991 – 2001 рр. відомі імена таких митців, як заслужені художники України В.А. Афонін, В.А. Олексенко, І.В. Фізер та відомі митці В.О. Жигало, В.М. Костогриз, М.В. Нестеренко. Крім того, на Черкащині є художники-графіки, що займаються оформленням та ілюстрацією книг, плакатами – це заслужені художники України В.А. Афонін, В.А. Олексенко, М.А. Прокопенко, В.П. Сірий та відомий художник А.В. Дуненко.

На фоні цілої плеяди черкаських графіків, що присвятили своє життя оформленню та ілюстрації книг, вигідно виділяється ім'я

заслуженого художника України В.А. Олексенка. Ряд книг місцевої творчої інтелігенції, що вийшли у провідному видавництві «Брама-Україна» оформив «стиліст високої естетичної проби» [16]. Слід відмітити, що вже за першу книгу «Доба туманів», до якої ввійшли твори черкаського гурту «Гідрокартізон», В.А. Олексенко отримав диплом Національної спілки письменників України (далі – НСПУ) за краще оформлення книги та видавничє мистецтво [16; 17].

Більшість із черкаських скульпторів працювали і продовжують працювати в станковій скульптурі – це В.П. Головка, А.І. Кравченко, С.Й. Грабовський, В.Г. Крючков, А.О. Шилімов, О.А. Шилімова та інші. До речі, О.А. Шилімова – єдина жінка-скульптор на Черкащині такого високого професійного рівня, що не часто зустрінеш на теренах України. Скульптура малих форм яскраво представлена заслуженими художниками України І.В. Фізером та М.М. Теліженком і відомим професійним художником В.В. Димйоном, хоча майже всі скульптори звертаються до неї час від часу.

Заслужені художники України І.І. Бондар, Ю.П. Іщенко, П.Д. Козін, заслужені майстри народної творчості України І.Є. Деркач, В.І. Дрючило, заслужений діяч мистецтв України В.І. Клименко, відомі художники В.П. Євич, І.О. Кулик, В.Д. Нестеров, В.Ф. Никаноров, І.В. Солодовников та багато інших – є неперевершеними живописцями, що пишуть пейзажі, портрети, історичні портрети, натюрморти, тематичні картини побутового жанру тощо.

Серед художників Черкащини є і представники сучасного мистецтва, що працюють у таких напрямках живопису як гіперреалізм, неоекспресіонізм, трансавангард, постмодернізм тощо, а також створюють асамбляжі та беруть участь в арт-проектах, – це заслужений художник України М.П. Бабак та відомі митці В.М. Мальський, О.В. Нагорний, С.В. Ридванецький, О.О. Шепеньков, В.М.

Яковець та інші. Їх роботи знані не лише в Україні, а й за кордоном.

Так, в 2005 р. М.П. Бабак брав участь у 51-й Венеціанській біенале сучасного мистецтва з національним проектом «Діти твої, Україно» [18], показавши всьому світові на що здатні українські художники – представники сучасного мистецтва. А черкаського художника В.М. Яковця неодноразово називають в пресі одним із найяскравіших представників сучасного мистецтва кінця ХХ ст. – початку ХІ ст. в Україні.

В 1990-ті рр. в Черкасах та Києві проходив ряд монументальних акцій («Археологія» (в 1992 р.); «Розкопки» (в 1993 р.); «Він» (в 1995 р.); «Летючий голландець», «Зона спокою», «А.С.» (в 1997 р.); «Яхта Реємтсма», «Ніч незалежності», «Зелена серія», «Клаустрофобія», «Голгофа», «Великий потоп» (в 1998 р.)), молодіжних арт-виставок та арт-проектів («ХХ століття. Підсумки» (в 1996 р.), «Свіжий вітер», «Абстинентний синдром», «Стріли амура», «Відлига», «Обличчя епохи» (в 1999 р.); «Грань» (в 2001 р.)), організатором яких був епатажний черкаський митець В.М. Яковець. В 1997 р., за домовленістю з мером міста, В.М. Яковець провів масштабне дійство (до речі, унікальне для України) – огорнув триповерхову черкаську школу в живописні твори (арт-проект «Шлях до Відродження») [19]. Згодом, митець загорнув у живопис величезну споруду міської концертної зали (арт-акція «Ноїв ковчег»). Того ж року, під час свят міста, художник створив разом з кількома сотнями добровольців твір «Фонтан волі» (існуючий каркас міського водограю було переодягнено в живопис та інсталяції), а в 1998 р., зі ще більшим розмахом, він упакував адміністративну будівлю міськради в картини [20; 21]. В 1999 р. В.М. Яковець за свої неперевершені художні проекти отримав звання «Людина року» [22].

Серед митців Черкащини дуже багато було і є професійних художників та художників-аматорів, що не входили ні до НСХУ, ні до НСМНМУ, але від цього їх

талант, їх творчість не була гіршою. В період, що нас цікавить, на Черкащині проживали і працювали такі професійні художники, що не були членами вищеперерахованих організацій, як Г.М. Волошенюк, М.В. Гладько, І.Є. Деркач, В.В. Димйон, В.І. Дрючило, І.В. Забудський, А.І. Куксов, В.С. Паламарчук, І.С. Сердюк, О.О. Шепеньков та інші.

Крім того, практично в кожному місті, районі чи, навіть, селі, є свої самобутні художники-аматори як, наприклад, О.С. Доленко, І.А. Дружинін, В.О. Соломашенко та багато-багато інших. Наразі на Черкащині творчо працює більш ніж 200 самодіяльних митців [15]. Неможливо, на наш погляд, не згадати самобутнього українського живописця І.М. Гайдука, який написав понад шістсот картин, включаючи портрети майже всіх гетьманів України та видатних державних діячів, а також створив живописні образи Мазепи, Бандери, Шухевича, Петлюри, розписав двадцять дві церкви та храми [23; 24], за що українська православна церква визнала його своїм заслуженим художником і відмітила пам'ятною медаллю «Заслужений іконописець України» [24].

В кінці 1990-х рр. минулого століття на Черкащині з'являється нова плеяда талановитих художників, до яких, зокрема, відносяться А. Алабіна, О. Кліменко, М. Сірий, Т. Черевань та інші. Молоді митці в той час, в основному, брали участь в молодіжних мистецьких виставках, перформансах та акціях, що проходили в рідному місті.

Взагалі, друга половина 1990-х рр. характерна для Черкас та сусідніх міст Черкаської області рядом перформансів, активною учасницею яких була молода мисткиня А. Алабіна: «Вічно жива містерія буття» (в 1997 р.), «Межа», «Родинка» (в 2000 р.), перформанс і відеоарт «Німеччина» (в 2000 р.), «Інтервенція», «Неприкаяні душі» (в 2001 р.) [25].

Вивчаючи життєвий та творчий шлях черкаських художників, не можливо не

помітити різноплановий талант деяких митців Черкащини. Серед художників є й письменники та поети, які своє бачення прекрасного навчилися передавати не лише фарбами та в камені, але й поетичними рядками та музикою.

Так, наприклад, М.Д. Коваль не лише є майстром автентичної крайки, а й поетом, співаком та кобзарем. Найвагоміше місце в його творчості займає пісня та улюблений інструмент – бандура. Сучасного кобзаря називають «Божою людиною з Великого Хутора», а його неперевершена гра відома у всьому світі [26].

Заслужений художник України М.П. Бабак – письменник та поет. За роман «Вільхова кров» він отримав диплом «Найвизначніші люди та події Черкащини 1998 року» в номінації «Книга року» [27]. І.В. Забудський почав писати вірші з 1981 р., опублікувавши збірки «Арсениада», «Постигение» (1998 р.), «Лісова прем'єра» (2000 р.) тощо. В.Ф. Кузьменко-Волошина не тільки майстриня з декоративного розпису, а й поетеса [28]. Збірки віршів художниці «Квітки любові», «Колискова матері», «Моринські барвінки» вийшли з друку у її власному оформленні. І.Й. Лавріненко працює у галузі декоративно-прикладного мистецтва, а у вільний час пише вірші, друкувався разом з Є.С. Найденом та М.П. Бабаком у колективних збірках «Боже, ми вільні», «Доба туманів» [29]. Є.С. Найден – заслужений художник України і, водночас, пише вірші та прозу, має власну збірку «Автопортрет у часі», повість «...Берег всего». В.А. Олексенко – не лише неперевершений графік, а й поет. Друком вийшли його поетичні збірки «Доктрина серця» та «Крик».

Свої творчі доробки художники Черкащини 1990-х рр. виставляли, в основному, в Черкаському обласному художньому музеї. Від перших днів свого існування, а він був створений в 1991 р., художній музей став осередком відродження української національної культури. Тут постійно проводилися і проводяться дотепер

зустрічі з художниками, письменницькі поетичні вечори, виступи капели бандуристів, камерних оркестрів, ансамблю духової музики «Канон» і, звичайно, велика кількість як колективних, так і персональних виставок митців, що вже створили своє ім'я, а також молодих художників. В період, що нас цікавить, в Черкаському обласному художньому музеї пройшли персональні виставки наступних черкаських художників: В.І. Клименка (в 1992 р.); В.А. Олексенка «Магія знаку», В.О. Широкова (в 1995 р.); М.П. Бабака, В.І. Клименка (в 1997 р.); І.І. Бондаря, О.В. Нагорного (в 1998 р.); М.В. Гладька «Художнє срібло», М.А. Прокопенка, І.І. Бондаря, В.О. Широкова (в 1999 р.); В.Д. Нестерова (в 2000 р.).

Крім обласного художнього музею, в Черкасах виставки проходили і в інших осередках культури. Так, наприклад, в 1993 р. пройшла персональна виставка Г.М. Волошенюка, яка була присвячена 60-річчю голодомору в Україні, в Будинку вчителя; в 1995 р. відбулася персональна виставка І.І. Бондаря «Козацькі скарби» в Черкаському обласному краєзнавчому музеї, персональна виставка (посмертно) В.П. Євича в Черкаській обласній науковій бібліотеці ім. В. Маяковського (зараз – імені Т.Г. Шевченка); в 1999 р. пройшли дві персональні виставки І.Є. Деркача в Черкаському обласному краєзнавчому музеї та Черкаському обласному музично-драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка, а в 2000 р. персональні виставки І.Є. Деркача в Черкаському обласному краєзнавчому музеї та в Будинку «Дружби народів».

Черкаські художники виставлялися також в інших регіонах Черкащини. Пройшли персональні виставки В.І. Клименка в Каневі в 1991 р.; М.А. Прокопенка в Корсунь-Шевченківському в 1997 р.; І.І. Бондаря в Чигирині та в Державному музеї-заповіднику Т.Г. Шевченка в Каневі в 1998 р.; В.І. Клименка в Національному історико-культурному заповіднику «Чигирин», музеї Богдана Хмельницького в 1999 р.;

В.І. Клименка в Кам'янському історико-культурному заповіднику в 2000 р.; дванадцять персональних виставок І.Є. Деркача в Драбові в період з 1991 р. по 2001 р.

Крім того, черкаські митці брали активну участь в персональних і колективних виставках, художніх проектах та акціях в Києві та інших великих містах України.

Роботи черкаських художників побачили й за кордоном. В період з 1991 р. по 2001 р. пройшли персональні виставки І.І. Бондаря в Мюнхені (Німеччина), Берліні (Німеччина), Лондоні (Великобританія), Сонво (Каліфорнія, США), Сомборі (Югославія), Обнінську (Росія), Тирасполі (Придністровська Молдавська республіка) та були представлені художні проекти М. Маценка «Швейцарські гроші» в галереї Шупера в Мюнхені (Німеччина), «Акомодація, U jezuitow» в Познані (Польща).

В.М. Яковець брав участь в групових художніх виставках та художніх проектах, що проходили в Лос-Анжелесі (США), Осло (Норвегія), Відні (Австрія), Падуї (Італія), Малазі (Іспанія), Копенгагені (Данія), Гетеборзі (Швеція), в Польщі тощо. В 1996 р. в Торонто (Канада) проходила виставка картин українських художників, в якій брав участь В.І. Дрючило, до того ж його картини мали шалений успіх.

Отже, в період з 1991 р. по 2001 р. на Черкащині проживало більше тридцяти художників – членів НСХУ, більше двадцяти п'яти митців – членів НСМНМУ, професійні художники, що не входили до жодної з перерахованих вище організацій, та ряд аматорів. Крім самодіяльних художників та деяких майстрів декоративно-прикладного мистецтва, всі інші мали спеціальну професійну освіту. Здебільшого, черкаські митці – випускники Київського державного художнього інституту, Львівського декоративно-прикладного інституту або Ленінградського інституту ім. І.Ю. Рєпіна. Художники Черкащини працюють у жанрах живопису, графіки, скульптури, а майстри

декоративно-прикладного мистецтва розкривають свої таланти у практично всіх можливих напрямках творчої діяльності: ковальство, кераміка, гончарство, вишивка, витинанка, писанкарство, декоративний розпис тощо. Серед Черкаських представників творчої інтелігенції є ряд заслужених художників України, заслужених майстрів народної творчості України та заслужених діячів мистецтв. Вони беруть активну участь в персональних та групових виставках як на Черкащині і в Україні, так і за кордоном. Деякі художники розкривають свої таланти ще в поезії чи музиці.

В перспективі планується більш детально вивчити умови життєдіяльності художників Черкащини з огляду на економічну кризу 1990-х рр. та подолання ними складної грошової ситуації в умовах ринкових відносин, а також простежити як проголошення Незалежності України вплинуло на тематику їх творчості.

Література:

1. Абакумова, В.І. Діячі культури України в період системних змін 1985-1991 рр. [Текст]: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Абакумова Вікторія Іванівна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2011. – 39 с.
2. Абакумова В.І. Творча інтелігенція України в період системних змін 1985-1991 рр. [Текст]: монографія / В.І. Абакумова; Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 303 с.
3. Анпілогова Т.Ю. Гуманітарна інтелігенція Донбасу в період нової економічної політики (1921-1928 рр.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Анпілогова Тетяна Юріївна; Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2006. – 19 с.
4. Добровичська В.А. Інтелігенція в культурному житті Західної Волині (1921-1939) [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Добровичська Валентина Анатоліївна; НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. – Л., 2006. – 19 с.
5. Малежик Д.І. Професійно-кваліфікаційна структура української творчої інтелігенції в повоєнний період (1945-1953 рр.) [Електронний ресурс] // Наукові конференції: Соціум. Наука. Культура. – Режим доступу до джерела: <http://intkonf.org/malezik-di-profesijno-kvalifikatsijna-struktura-ukrayinskoyi-tvorchoyi-intelidentsiyi-v-povoenni-1945-1953-ri/>. – Назва з екрана.
6. Нестуля С.І. Роль наукової та творчої інтелігенції в становленні Всеукраїнського Археологічного

- комітету (1917–початок 30-х років) [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нестуля Світлана Іванівна; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1998. – 17 с.
7. Тарапон О.А. Становище та діяльність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 р. – початок 1930-х рр.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тарапон Оксана Анатоліївна; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 20 с.
  8. Шипович М.А. Літературно-мистецька інтелігенція України у 1920-і роки [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Шипович Марина Анатоліївна; Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 20 с.
  9. Шипович М.А. Радянське керівництво та літературно-мистецька інтелігенція України: 20-ті роки [Текст] / М.А. Шипович // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 95-102.
  10. Шипович М.А. Участь літературно-мистецької інтелігенції України у формуванні культурного простору Донбасу в 1920-ті роки [Текст] / М.А. Шипович // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – 2001. – Вип. 18. – С. 251-255.
  11. Гордова Т.Ф. Проблема становлення Черкаської мистецької школи [Текст] / Т.Ф. Гордова // Вісник ХДАДМ: Збірка наукових праць. – Х., 2008. – № 11. – С. 40-45.
  12. Кафедра дизайну [Електронний ресурс] // Черкаський державний технологічний університет [сайт]. – Режим доступу: <http://www.chiti.uch.net/go.php/ktm/96/>. – Назва з екрана.
  13. Кафедра образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. [Електронний ресурс] // Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.cdu.edu.ua/?show=3&kid=37>. – Назва з екрана.
  14. Жива традиція: майстри народного мистецтва Черкащини [Текст]: фотоальбом / [укл.: О.В. Тельженко, Т.М. Тельженко]. – Черкаси: Бізнес-Стиль, 2009. – 238 с.
  15. Бариш-Тищенко І.А., Семенюк А.В. Діяльність обласних центрів народної творчості в галузі традиційного народного декоративно-ужиткового та аматорського мистецтва [Електронний ресурс] / І.А. Бариш-Тищенко, А.В. Семенюк // Основні тенденції розвитку народного декоративно-ужиткового та аматорського мистецтва України на сучасному етапі: аналітичний огляд // Українські культурні дослідження: Експериментальна веб-сторінка науковців українського центру культурних досліджень. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/2009_zv_6_3.php. – Назва з екрана.
  16. Федорук О.К. Відкрита книга комп'ютерної графіки [Текст] / О.К. Федорук // Слово і час: Науково-теоретичний журнал. – Ін-т літ-ри ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 2006. – № 2 (542). – Лютий. – С. 88-94.
  17. Кобиляцька В. Абетка мас-колір [Електронний ресурс] / В. Кобиляцька // Культура. – 2010. – 19 січня // ХайВей: Тобі є що сказати світові! [сайт]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/250163/>. – Назва з екрана.
  18. Сидоренко В. Венеціанське Бієнале і проблеми сучасного мистецтва в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mar.kiev.ua/02.pdf>. – Назва з екрана.
  19. Лубенський А. Гипервизуальный проект черкасских художников: композиция из 300 работ 53 художников потрясла воображение черкашан [Текст] / А. Лубенский // Губернские ведомости. – 1997. – 3 июля. – С. 3.
  20. Лубенський А. Новая суперакция черкасских художников [Текст] / А. Лубенский // Контекст. – 1998. – 4 сентября. – № 18 (18). – С. 16.
  21. Лубенський А. Центр України [Текст] / А. Лубенський // Мій дім – Черкаси. – 1999. – № 11 (15). – Вересень. – С. 16-17.
  22. Володимир Яковець «Тексти» (Київ, 18-31.03) [Електронний ресурс] // Виставки в Україні: анонси, обзори. – Режим доступу: <http://exhibitions.in.ua/2010/03/829/>. – Назва з екрана.
  23. Художник и смерть: Иван Гайдук [Електронний ресурс] // Антенна. – 2004. – 16 октября // Умань: город, в котором мы живем [сайт]. – Режим доступу: <http://goroduman.com/node/1019>. – Названіє с екрана.
  24. Головка С. Иван Гайдук – «вільний художник незалежної України» [Електронний ресурс] / С. Головка // День. – 2009. – 21 серпня. – № 147. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/278866/>. – Назва з екрана.
  25. Анна Алабина [Електронний ресурс] // Арт-Галерея Лайм [сайт]. – Режим доступу: <http://lime-art.narod.ru/art/alabina/alabina-00.htm>. – Названіє с екрана.
  26. Боровик Ю. Михайло Коваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umka.com.ua/ukr/singer/?id=1396>. – Назва з екрана.
  27. Бабак Микола Пантелеймонович [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія [сайт]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BA_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BC%D0%BE%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87. – Назва з екрана.
  28. Черкаська обласна організація Національної спілки письменників України [Електронний ресурс] // Обласна бібліотека для юнацтва ім. В. Симоненка [сайт]. – Режим доступу: http://www.symonenkolib.c.k.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=64&Itemid=21. – Назва з екрана.
  29. Черкаська обласна організація НСПУ [Електронний ресурс] // Вікіпедія: вільна енциклопедія [сайт]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0%D0%BE%D1%80%D0%BDB7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9D%D0%A1%D0%9F%D0%A3. – Назва з екрана.

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯЗИЧНИЦЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ В БАСЕЙНІ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

В статті автор дає характеристику основних язичницьких старожитностей в Середньому Подністров'ї, як одну із невід'ємних складових духовної культури регіону.

Ключові слова: язичництво, культ, ідол, скульптура, капище.

В статье автор дает характеристику основных языческих древностей в Среднем Поднестровье, как одну из неотъемлемых составных духовной культуры региона.

Ключевые слова: язычество, культ, идол, скульптура, капище.

In the article the author characterizes the basic pagan antiquities in the Middle Dnister area as an integral part of the regions spiritual culture.

Key words: paganism, cult, idol, sculpture, heathen temple.

Дністер – друга за величиною ріка на території України, яка бере свій початок на схилах Карпатських гір в межах Львівської області і тече з півночі на південь протяжністю більш ніж 1360 км. Береги Дністра були здавна заселені слов'янами. По Дністру слов'янські племена просувались на південь, в Подунав'я.

Дністер був добре відомий ще з античних часів, і називали його Тірас. Під такою назвою він згадується грецьким істориком V ст. до н.е. Геродотом, так його називали римські автори перших століть нової ери Страбон, Пліній Старший, Птолемей.

Про час заселення слов'янами Подністров'я письмові джерела не повідомляють. Римські історики I-II ст. н.е. називають слов'ян венетами. Про це також стверджує готський історик Йордан у VI ст. [1, с. 3-7].

Язичницькі вірування давніх слов'ян ставали невід'ємною часткою їхнього життя, визначаючи їх побут та звичаї. Пережитки язичницьких уявлень спостерігаються до

XX ст. і досить тісно переплітаються з християнською обрядовістю [9, с. 19].

Наприкінці XX ст. зріс інтерес до вітчизняних стародавніх релігійних культів і традицій. І це не дивно, адже розвиток сучасної релігії та культури вимагає ґрунтовного вивчення першооснови східнослов'янської ментальності, яка складалася протягом тисячоліть. Як справедливо зазначила відома сучасна російська дослідниця старослов'янського язичництва О.І. Баженова, термін «культура» походить від слова «культ» – віра, звичаї та традиції пращурів. Уявлення про загробний світ – це невід'ємна частина загального язичницького світогляду, підґрунтя для формування у дохристиянську епоху ментальних особливостей давніх слов'ян та інших індоєвропейських народів. Тому актуальність цієї теми не викликає ніякого сумніву [5].

За тривалий період вивчення язичницьких пам'яток на території Середнього Подністров'я нагромаджено значний фактологічний матеріал, котрий вже

протягом довгого часу є об'єктом зацікавлення багатьох дослідників, які, в першу чергу, акцентують увагу на ролі духовної культури регіону та язичництва зокрема.

Історіографією дослідження матеріальної та духовної культури України і Поділля у ХІХ–ХХ ст. займалися спеціалісти зі слов'янської етнографії – М. Могилянський, М. Біляшевський, Ф. Вовк, К. Широцький, І. Зарецький, К. Шейковський та ін. [7].

Досить вагомий внесок у дослідження язичницьких старожитностей Поділля належить відомому подільському краєзнавцеві та церковному діячеві Ю.Й. Сіцинському, який проводив значну дослідницьку роботу з історії Поділля. Він залишив понад 200 опублікованих праць (монографій, статей, нарисів з історичного краєзнавства) [13]. За даними В.К. Гульдмана та Ю.Й. Сіцинського, на помезж'ї ХІХ та ХХ ст. в селах Поділля було знайдено понад десяток кам'яних скульптур, яких в народі називають „бабами” [12].

Чималий внесок в історіографію, дослідження матеріальної та духовної культури регіону належить дослідникам І.С. Винокуру, І.П. Русановій та Б.О. Тимошуку, Д.Н. Козаку, О.М. Приходнюку, Р.В. Забашті

та ін. Науковці подали характеристику та визначили місце скульптур в історії України-Руси.

Уперше людина поставила собі кам'яний монумент-стелу – в епоху міді-бронзи, близько 5000 років тому. Ці монументальні зображення, що виявлені в Криму і степах України, висічені з плоских брил каменю, найчастіше заввишки з дорослу людину. Серед них, зовсім, зустрічаємо надто примітивні, де передано лише людську постать з плавно заокругленими плечима і низько посаженою головою. У інших відтворені риси обличчя, частини тіла, одягу, прикрас, зброї тощо. Це досить досконалі твори монументальної скульптури, що доносять до нас різноманітні образи первісного суспільства [14, с. 3]. В Середньому Подністров'ї такі дві статуї-менгіри виявлено упродовж 1976-1981 рр. в с. Мишків Заліщицького району, Тернопільської області. Одну зі стел відкрито у 1976 р. під час земляних робіт одним із місцевих жителів в урочищі Новина, на відстані 100-150 м від правого крутого берега р. Серет, на північний захід від села (рис. 1) [8].

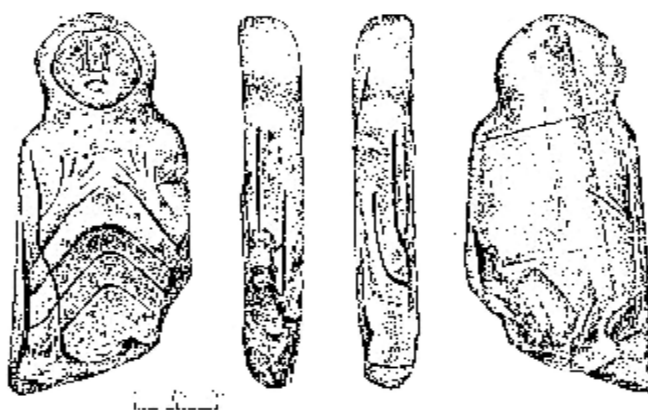

Рис.1. Антропоморфна стелла з урочища Новина с. Мишків – знахідка 1976 р.

Уламок статуї лежав горілиць, звернений головою на північний захід на глибині 35-40 см від поверхні поля. На місці знаходження ідола було виявлено фрагменти кераміки трипільської, гава-голіградської і черняхівської культур [15]. На даний час скульптура зберігається в експозиції Заліщицького краєзнавчого музею. Уціліла частина ідола, яка виготовлена з вапняку, має висоту 1,07 м, ширину 0,42- 0,45 м і товщину 0,14-0,15 м.

Так, восени 1999 р. Південно-Тернопільська археологічна експедиція Заліщицького краєзнавчого музею здійснила розвідку в с. Мишків, де на присадибній ділянці одного із жителів села зберігався фрагмент ідола (рис.2). Як з'ясувалося, що

частини плити 0,42 м, нижньої – 0,51 м. Товщина кам'яної стели вгорі 0,13 і внизу 0,15 м. Більшість спільних ознак (виготовлення з кам'яних плит, положення рук, трикутноподібні фігури під руками, майже однакові розміри стел і зображень на них, місцезнаходження в одному урочищі) дозволяє вважати тотожними обидві статуї-менгіри. Можна припустити, що первісна висота ідолів складала 1,6 м.

Хронологічними ознаками виявлених ідолів є їх зовнішні обриси, зображення та археологічні матеріали, що пов'язані з ними. Згідно з цими показниками, найдавнішими язичницькими скульптурами на сьогоднішній день є ідоли з с. Мишків Тернопільської області, виготовлені

Рис.2. Антропоморфна стелла з урочища Новина с. Мишків – знахідка 1981 р.

антропоморфну стелу було знайдено у 1981р. на орному полі урочища Новина недалеко від джерела Скала. Від початку схилу річкової долини до місцезнаходження ідола приблизно 25-30 м, ідол був без голови. Фрагмент антропоморфної стели виготовлено із вапняку. Плита розбита навпіл. Висота ідола 1,28 м. Ширина верхньої

первісним населенням доби бронзи [11]. Завважимо, що в останні роки ХХ ст. маємо нові цікаві факти, які доповнюють історію язичництва в Середньому Подністров'ї.

Скіфська кам'яна скульптура, як відомо, поширена, головним чином, в степових районах Північного Причорномор'я та

Передкавказзя. Тут відкрито близько двохсот знахідок VII–III ст. до н.е.

Цей перелік доповнюється ще однією знахідкою із Хмельниччини, яку виявив автор під час археологічної розвідки в Новоушицькому районі. Кам'яну статую, що зображує людську постать, відкрито у дворі жителя с. Березівка В.Стадницького. Як з'ясувалось з розповіді господаря, статуя походить з одного із курганів в урочищі Колач, що знаходиться за 3 км південніше села на високому корінному лівому березі

В.Стадницький. Обираючи для свого господарства камінь, він звернув увагу на оригінальну кам'яну фігуру і забрав її додому. Зараз вона зберігається в експозиції старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Статуя виготовлена з щільного пісковика білого кольору з прошарком більш м'якого за структурою кварциту, що протягом тривалого часу спричинило до вивітрювання і утворення смуги ерозійних раковин.

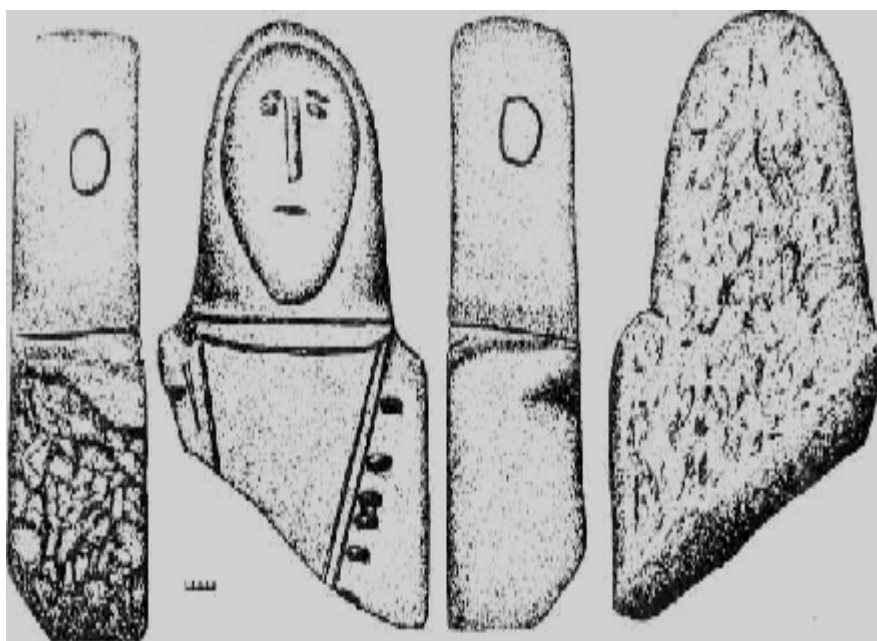

Рис. 3. Кам'яна скульптура із с. Лоївці на Середньому Дністрі

Дністра [4]. Історія цієї знахідки така: у 1977 р. в урочищі Колач, яке знаходилося колись поблизу с. Лоївці у Новоушицькому районі затопленого водами Дністровської ГЕС, проводились дослідження під керівництвом археолога Л.Крушельницької. Там були зафіксовані залишки близько десяти курганів, більшість з яких були розорані [6, с. 129]. На кургані, розташованому за кількасот метрів південніше від розкопаного, згодом побував

В первісному стані це була кам'яна брила завтовшки не менше 25 см. В процесі обробки камінь ретельно обробили з трьох сторін, надавши йому антропоморфної форми. Нижня частина статуї не збереглась.

Розміри знайденого фрагмента становлять: висота 54 см, ширина в плечах 40 см, товщина 18-20 см. Розміри та форми говорять про те, що майстер намагався реалістично відтворити натуральні пропорції людської статури. Деталі передані плоским

рельєфом з прокресленими контурами. Голова, немовби посаджена на плечі, шия не виділена. Обличчя дещо асиметричне шириною 20,2 см; висотою 23 см, втоплене на глибину біля 5 мм. Ніс злегка скошений, зображений низьким рельєфом, при боковому розгляді не виступає. Очі передано овальними, а брови та рот – більш витягнутими заглибленнями. З лівого боку голови зображено контури сережки. Такий самий знак, але більш затертий, вибито з правого боку. Двома заглибленими лініями 1,5 см нижче від підборіддя, майстер зобразив гривну. Від плечей, вниз під кутом тягнуться по дві паралельні лінії. Поза ними знаходяться підпрямокутні деталі вбрання: нашивки – латки на одязі. У скульптурі – зображено зліва шість нашивок, а з правої, пошкодженої сторони, – одна. Ці деталі дозволяють вважати, що майстер-каменярь

Така дата в цілому узгоджується із матеріалами кургану, розкопаного Л. Крушельницькою [4].

На археологічній карті Поділля, створеній Ю. Сіцинським, біля с. Пижівка сучасного Новоушицького району Хмельницької області значився ідол. Його пошуки затягнулися аж до 1999 р. Здійснюючи чергове обстеження, автор виявив кам'яну скульптуру за 3 км на південний схід від с. Пижівка у напрямку колишнього с. Лоївець, в урочищі Пижівська Дубина, що являє собою заліснену ділянку, яка обмежується з північного боку полем. Місцеві жителі називають його "бабою" [10].

Ідол являє собою прямокутний чотириохгранный кам'яний стовп, закопаний у землю та нахилений до землі (рис. 4).

Скульптура виготовлена із Дністровського вапняку. Голова скульптури

відтворив верхній одяг, скоріш за все, каптан, показавши подвійні шви вздовж борта і нашиті металеві оздобы. На думку дослідників, лоївецька статуя має всі ознаки ранньоскіфських кам'яних скульптур, а саме, відсутність моделювання ший, рук, наявність гладкої одновиткової гривни та форми зображених сережок. Сказане дає підстави віднести лоївецьку статую до VII ст. до н.е., і можливо, вважати її однією із найдавніших в скіфській монументалістиці.

відбита нещодавно, про що свідчить свіжа структура каменю на зломі.

Висота наземної частини 2,3 м. Ширина її основи 0,47 м товщина 0,17 м. У верхній частині тулуба статуї простежується розширення у вигляді плечей. На лицевій стороні верхньої частини скульптури архаїчний художник показує силуетне зображення ромба на відстані 0,2 м, нижче чітко видно також зображення ромба, але значно меншого за розмірами та досить

правильної геометричної форми. У верхній лівій частині скульптури простежується заглиблення у вигляді півкруга, інша половина якого обривається лівою бічною стороною прямокутної скульптури. На відстані 0,8 м від злому голови статуї на правій фронтальній її частині вибите заглиблення-паз довжиною 0,3 м. Зображення ніг відсутнє, в нижній частині скульптура звужується до 0,31x0,20 м [3]. Форми стели говорять про те, що майстер лише наближено відтворив натуральні пропорції стоячої людської фігури. Плечовий пояс – єдина частина скульптури, що зберегла антропоморфні риси, які чітко фіксуються плавним перехідним вигином плеча від прямокутного в перерізі тулуба до місця відбитої голови. Крім того, видно свіжий злам розмірами 31x16 см, що розпочинається там, де плечі мали б переходити у голову – за 7 см від правої та 8 см від лівої бічних граней. Зважаючи на ці особливості, можна стверджувати, що голова, немовби посаджена на плечі.

Ще один ромб розміщується за 0,6 м нижче від верху скульптури і має розміри 5x11 см. Дві його сторони мають довжину – 7 см. Варто відмітити, що два останніх ромби, маючи невеликі розміри, зберігають правильні пропорції, але один із них постає у дещо недовершеному вигляді з незамкненими боковими сторонами.

Асиметричність двох найбільших фігур (верхнього і нижнього ромбів) наводить на думку, що дана антропоморфна плита була розрахована на фронтально-бічне споглядання, отже, могла стояти в півоберта до глядача [14].

Тильна частина скульптури простежується чітко. Поверхня її більш гладка, але по усій площині помітні сліди обробки каменю. З розповідей місцевих жителів, скульптура знаходиться не на своєму першопочатковому місці. Останніми десятиліттями вона виконувала роль своєрідного межового знака між кордонами полів тоді ще існуючого с. Лоївець та с. Пижівки Староушицького, а пізніше

Новоушицького районів. Можемо припустити, що селяни не переносили таку важку кам'яну скульптуру на велику відстань; тому вважаємо, першопочаткове місцезнаходження ідола знаходиться десь поблизу [10].

В 2000 р. місцезнаходження цієї скульптури обстежила археологічна експедиція під керівництвом І. Винокура, безпосереднім учасником якої був автор. На жаль, археологічних досліджень на місці виявлення скульптури не проводилось. Академік І. Винокур вважає, що Пижівська статуя має в Подністров'ї свої аналогії з язичницькими скульптурами із с. Ставчани, с. Калюс, с. Іванківці Новоушицького району. Таким чином, за матеріалом, з якого виготовлено статую, за технікою зображення в камені та за семантикою того, що зображується, цю скульптуру можна об'єднати у середньодністровську групу, яка датується матеріалами черняхівської культури III-IV ст. н.е. [2, с. 128].

На місце знахідки в липні 2010 р. виїхала археологічна експедиція під керівництвом А. Гуцала. На цей раз на місці знаходження ідола було закладено розкоп розмірами 5x5 м та глибиною до 0,5 м. Проведені роботи не дали очікуваних результатів відносно супроводжуваного матеріалу. Земля на місці розкопу не містила у собі ніяких культурних нашарувань, а навпаки – відрізнялася своєю однорідністю. Серед речей за 1 м західніше ідола на глибині 0,3 м виявлено тільки один предмет – кам'яний розтиральник сферичної форми, одна із сторін якого затерта. Також було з'ясовано остаточні розміри ідола, а також і те, що він був закопаний на глибину 1,1 м. Крім технологічних особливостей у роботі майстра, експедицією було виявлено цілий ряд, непомічених досі, зображень, що складаються із ромбічних знаків та кіл. Саме на ці деталі вказують у своїй статті «Ідол із села Пижівка» дослідники В. Гуцал та П. Болтанюк [3]. Враховуючи відсутність датуючого матеріалу, опираючись на аналогії, вище згадані дослідники датують

Пижівську статую початком раннього залізного віку.

Отже, хронологічними ознаками антропоморфних ідолів є їх зовнішні обриси, семантична спрямованість, стилістичні та морфологічні ознаки, археологічні матеріали. Всі вони підквадратні або прямокутні в поперечному перерізі. Загальні зовнішні ознаки скульптур досить одноосібні. Характерними атрибутами язичницьких ідолів є придністровський камінь-вапняк, з якого вони виготовлені. Ось чому збереглась унікальна серія язичницьких скульптур, подальше виявлення і систематизація яких є однією із важливих завдань дослідників.

Список використаних джерел:

1. Винокур І.С. Давні слов'яни на Дністрі / І.С. Винокур, Б.О. Тимошук. – Ужгород : Карпати, 1977. – 111 с.
2. Винокур І.С. Черняхівська культура: витоки і доля / І.С. Винокур. – Кам'янець-Подільський : Абетка; Оіом, 2000. – 376 с.
3. Гуцал В.А. Ідол із села Пижівка / В.А. Гуцал, П.А. Болтанюк // Матеріали XIII Подільської іст.-краєзн конф (18-19 листоп.2010 року) [присвяченої 80-річчю від дня народження І.С. Винокура] / О.М. Завальнюк (голова), В.І. Войтенко (співголова), Л.В. Баженов (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 161-164.
4. Гуцал В.А. Кам'яна статуя із Лоївець на Середньому Дністрі / В.А. Гуцал, С.О. Семенчук // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр: зб. наук. праць. – Київ: ІАНАНУ, 2004. – Вип. 6. – С. 116-118.
5. Козлов М.М. Уявлення давніх слов'ян про потойбічний світ / М.М. Козлов // УІЖ. – 2000. – № 3. – С. 61-72.
6. Крушельницька Л.І. Чорноліська культура Середнього Подністров'я / Л.І. Крушельницька. – Львів, 1989. – 224 с.
7. Мегей В.П. Первісно-релігійні вірування і світогляд у системі духовної культури людини / В.П. Мегей // Наукові праці К-ПДПУ : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 213-219.
8. Олійник В. І. Антропоморфні стели з села Мишків на Тернопільщині / В. І. Олійник // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. / [редкол.: І.С. Винокур, Л.В. Баженов, Ю.І. Блажевич (відповід. ред.) та ін]. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 96-100.
9. Русанова І.П. Языческие святилища древних славян / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук ; под. ред. С.А. Плетнёвой. – [2-е изд., испр.]. – М. : Издательство "Ладога-100", 2007. – 304 с.
10. Семенчук С.О. Язичницька скульптура з Археологічної карти Ю.Й. Сідинського в Середньому Подністров'ї / С.О. Семенчук // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвячений 120-тій річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. / [редкол.: Л.П. Станіславська (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 97-100.
11. Семенчук С.О. Язичницькі скульптури епохи бронзи лівобережної частини Середнього Подністров'я / С.О. Семенчук // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: В.С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 3: До 20-річчя кафедри історії України. – С. 172-177.
12. Сецинский Е.И. Археологическая карта Подольской губернии / Е.И. Сецинский // Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г. – М.: Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1901. Т. I. – С. 205-210.
13. Соловей В.П. Археологічні дослідження Ю. Сідинського / В.П. Соловей // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / [редкол.: В.С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – С. 166-169.
14. Телегін Д.Я. Вартові тисячоліть / Д.Я. Телегін. – К. : Наукова думка, 1991. – 80 с.
15. Тур А.С. Мышковский идол / А.С. Тур, Ю.Н. Малеев // Археологические открытия 1976 года. – М., 1977. – С. 383-384.

